महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पेश गरेको

विधि विज्ञान प्रयोगशालाको स्थापना तथा स्तरोन्नतीका लागि सम्भाव्यता अध्ययन, स्थान, सामग्री, जनशक्ति, आपूर्ति व्यवस्था तथा निरन्तरता समेतका विषयमा सुझाव सहितको

एकीकृत प्रतिवेदन

२०८०

विधि विज्ञान प्रयोगशालाको स्थापना तथा स्तरोन्नतीका लागि सम्भाव्यता अध्ययन, स्थान, सामग्री, जनशक्ति, आपूर्ति व्यवस्था तथा निरन्तरता आदिका विषयमा सुझाव सहितको एकीकृत प्रतिवेदन, २०८०

संयोजन समूह

नायब महान्यायाधिवक्ता श्री विश्वराज कोइराला	-	अनुगमनकर्ता
सहन्यायाधविक्ता श्री खेमराज ज्ञवाली	-	संयोजक
प्रहरी वरिष्ठ उपरिक्षक श्री राकेस कुमार सिंह	-	सदस्य
प्रमुख वैज्ञानिक अधिकृत श्री दिनेश कुमार झा	-	सदस्य
उपन्यायाधिवक्ता श्री पोषराज खनाल	-	सदस्य
सहायक न्यायाधिवक्ता श्री उमंग निरौला	-	सदस्य सचिव

विषय-सूची

परिच्छेद एकः प्रारम्भिक १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना र सेवा विस्तारको औचित्यता ७

१.३ कार्यदलको गठन र कार्यदिश ८

१.४ कार्यदल गठनको उद्देश्य ८

१.५ अध्ययन विधि ९

परिच्छेद दुईः विधि विज्ञान प्रयोगशालाको वर्तमान अवस्था १०

२.१ राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, खुमलटार १०

२.१.१. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बुटवल ११

२.१.२. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बर्दिबास १३

२.१.३. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढी १६

२.१.४. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, सुर्खेत १७

२.२ नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, सामाखुसी १८

२.२.१ नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, धरान २१

२.२.२. नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्ज २२

परिच्छेद तीनः विधि विज्ञान प्रयोगशालाको स्तरोन्नति सम्बन्धी अध्ययन २७

३.१ राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, खुमलटार २७

३.१.१. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बुटवल २८

३.१.२. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बर्दिबास २९

३.१.३. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढी ३१

३.१.४. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, सुर्खेत ३२

३.२ नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला ३४

३.२.१ नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, धरान ३५

३.२.२. नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्ज ३६

परिच्छेद चारः नयाँ विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापनाको आवश्यकता ३९

४.१ गण्डकी प्रदेश ३९
परिच्छेद ५ .... ४१
अध्ययनबाट देखिएको समस्या र सुझाव ४१
५.१ अध्ययनबाट देखिएका समस्याहरुः ४१
५.२ अध्ययनको सुझाव ४४
५.३ निष्कर्ष ४७
अनुसूची-१ः प्रयोगशालाहरुको स्थलगत अध्ययनको क्रममा खिचिएको तस्विरहरु ४९
अनुसूची २ .... ६०
प्रयोगशाला स्थापना/ स्तरोन्नतीको लागि आवश्यक पुर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण ६०
अनुसूची-३ .... ७०
विधि विज्ञान प्रयोगशाला, कास्की, पोखरा (प्रस्तावित संरचना एवं आवश्यक दरबन्दी) ७०

परिच्छेद एकः प्रारम्भिक

१.१ पृष्ठभूमि

आधुनिक समयमा भएको सूचना,संचार, विज्ञान र प्रविधिको विकासले मानिसहरू बीचको सम्बन्ध, सम्पर्क, सूचना प्राप्ति साथै जीवनयापनका अन्य क्रियाकलापहरुलाई सहज बनाएको छ। यसले भौतिक सीमालाई भत्काई दिएको छ। तर सेवा सुविधाको उपयोगका प्रविधिले ल्याएको यस्तो अवसरले शान्ति सुव्यवस्था, सुरक्षा, कसूर रोकथाम, नियन्त्रण, सूचना संचार विज्ञान र अनुसन्धानमा निकै ठूलो चुनौती पनि थपिदिएको छ। वर्तमान अवस्थामा समाजको विकाससंगै कसूरदारहरुले संसारको कुनै एक ठाउँमा बसेर विश्वको जुनसुकै ठाउँमा कसूर घटाउने गरेका छन्। सूचना संचार, विज्ञान एवं प्रविधिको क्षेत्रमा आएको यस्तो परिवर्तनले कसूरलाई अन्तरदेशीयका साथै विश्वव्यापी बनाएको छ। साथै कसूरको संजालको विस्तार र विकास, कसूरको शैली, कसूरको प्रकृति तथा प्रविधिमा समेत परिवर्तन आएको छ। यसका अतिरिक्त संगठित रुपमा कसूरलाई पेशाकै रुपमा अंगाल्ने गिरोहहरुको विकास भएको छ। आधुनिक समयका कसूरदारले प्रविधिको प्रयोग गरी कसूर गरिरहेको वर्तमान अवस्थामा परम्परागत अनुसन्धान प्रकृया र प्रणालीको आधारमा सत्यतथ्य पत्ता लगाउन कठिन हुन्छ। यसले कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरुपणको कार्यलाई समेत जटिल र चुनौतिपूर्ण बनाएको छ। यस्तो अवस्थामा अनुसन्धान अधिकारीहरुले समेत कुनै पनि घटित कसूर, घटनाको अनुसन्धान तथा कसूरदार पत्ता लगाउन एवं विवादको समाधान गर्न विधि विज्ञान तथा प्रविधिको प्रयोग गर्नु पर्ने हुन्छ।

राष्ट्रले अङ्गीकार गरेको अनुसन्धान प्रणालीमा प्रतिवादीलाई संविधान र प्रचलित कानूनले प्रशस्त अधिकार दिएको अवस्था छ। नेपालको संविधान, नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मानव अधिकार तथा सो संग सम्बन्धित सन्धि मार्फत गरेका प्रतिबद्धताहरु, महासन्धिहरु, अनुबन्धहरु, सम्झौताहरु, प्रमाण ऐन, २०३१, मुलुकी अपराध संहिता, २०७४, मुलुकी कार्यविधि संहिता, २०७४, फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यन्वयन) ऐन, २०७४ तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनहरूले बयानमुखी अनुसन्धान पद्धतिलाई निरुत्साहित गरी भौतिक र लिखित प्रमाणमुखी अनुसन्धान पद्धतिलाई महत्व दिएको छ।

आधुनिक समयमा परम्परागत र पुरातन अनुसन्धान प्रक्रिया र प्रणालीको आधारमा कसूरदार पत्ता लगाउन कठिन हुन्छ भने अर्को तर्फ यातना तथा क्षतिपूर्तिको सन्दर्भ र मानव अधिकारको संरक्षणको परिप्रेक्षमा पनि भौतिक सबुद प्रमाण प्रमाणको आधारमा अनुसन्धान गर्नु र त्यस्ता सबुद प्रामाणका आधारमा कुनै व्यक्ति कुनै कसूरमा संलग्न रहे नरहेको कुरा प्रमाणित गर्नु पर्ने हुन्छ। अर्थात् सबुद प्रमाणका आाधारमा कसूरदार र निर्दोष छुट्ट्याउनु पर्ने हुन्छ। त्यसैले सबुद प्रमाण प्रमाण नै आजको सन्दर्भमा कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरुपणको प्रमुख आधार र कारण बन्न पुगेको छ। वर्तमान समयमा भौतिक सबुद प्रमाण प्रमाणहरुको महत्व दिनप्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ।

अपराध अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरुपण सम्बन्धी कार्यमा भौतिक, लिखित र वस्तुनिष्ठ सवुद प्रमाणहरुको वैज्ञानिक परीक्षण, विश्लेषण र तुलना गर्नको लागि प्रयोग गरिने विज्ञान नै विधि विज्ञान हो विधि विज्ञानको मुख्य उद्देश्य भनेकै अपराध अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरुपणमा सहजता ल्याउने र सहयोग गर्ने नै हो । घटनास्थलमा रहेका भौतिक सवुद प्रमाणहरु घटनाका मौन साक्षीहरु हुन । त्यस्ता भौतिक सवुद प्रमाणले झुठो नबोल्ने, पक्ष विपक्ष नछुट्याउने, सत्य उजागर गर्ने तथा सो को वैज्ञानिक परीक्षण गरी प्रमाणको रुपमा अदालत वा मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष पेश गर्न सकिने हुँदा अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरुपणमा यिनको ज्यादै नै महत्व हुने गर्दछ । विधिपूर्वक संकलन गरी सम्बन्धित विशेषज्ञबाट परीक्षण गरी सो को आधारमा परीक्षण प्रतिवेदन तयार गरिएका भौतिक र लिखित प्रमाणहरु नै वैज्ञानिक प्रमाण भएकाले ती प्रमाण कसैको पक्ष विपक्षमा बोल्ने हुँदैनन् र मौखिक प्रमाणको तुलनामा बढी तटस्थ, निष्पक्ष, भरपर्दो र बलिया हुन्छन । वैज्ञानिक प्रमाण कम विवादित, बढी विश्वसनीय, भरपर्दा र सर्वस्वीकार्य हुन्छन । वैज्ञानिक प्रमाणको विधिपूर्वक संकलन गरी प्राप्ति गर्ने र विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट वैज्ञानिक आधारमा परीक्षण गरिने हुँदा प्रमाण परीक्षणको विश्वसनीय विधि, परीक्षण गर्ने विशेषज्ञको योग्यता तथा तुलना र विश्लेषणमा आधारित परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेखित रायले त्यस्तो प्रमाणको विश्वसनीयता बढी भरपर्दो र शंकारहित हुने गर्दछ ।

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अन्तर्गतका सुनुवाइको सिद्धान्त र आधार र कारण सहितको निर्णयको अपेक्षा राख्दछ, जसमा प्रमाणको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । प्रमाण श्रृजना र गणना गर्ने विषय नभएर संकलन र मूल्यांकन गर्ने विषय हो, जसलाई न्याय प्रशासनमा प्राचीन कालदेखि नै विशेष महत्व दिइदै आएको छ। प्रमाणको संकलनमा प्रक्रियागत स्वच्छताको अहम् भूमिका रहन्छ । मूलतः प्रमाण कानूनलाई कार्यविधि कानूनको एक शाखाको रुपमा मान्यता प्रदान गरिने भए तापनि यसको सारवान पक्ष पनि उत्तिकै बलियो हुने गर्दछ ।

भौतिक, वैज्ञानिक र वस्तुगत प्रमाण नै सत्यतथ्य पत्ता लगाउने र न्याय निरुपणको बलियो र भरपर्दो आधार हो । अपराधको अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरुपण प्रक्रियामा भौतिक, वैज्ञानिक र वस्तुगत प्रमाण संकलन गर्ने, संरक्षण गर्ने, परीक्षण गर्ने र मूल्यांकन गर्ने निश्चित तौरतरिका, अनुसन्धान पद्धति, विधिशास्त्रिय आधार, कानूनी आधार तथा न्यायिक मापदण्ड रहेका छन ।मुख्य विवादहरुका जस्तै सरकारवादी फौजदारी मुद्दाहरुमा पनि प्रमाणको सार्थक र प्रभावकारी महत्व हुन्छ ।

कुनै पनि सूचना First information report, जाहेरी, आरोप वा अभियोगलाई शंकारहित र सत्यतामा आधारित रही पुष्टी गर्नको लागि अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्ताले प्रमाण कानूनका मान्य आधारभूत सिद्धान्तहरु, प्रमाण कानूनका व्यवस्था, न्यायिक दृष्टिकोण तथा प्रमाणका सम्बन्धमा अन्य मुलुकले अवलम्बन गरेका असल अभ्यासहरु (best practices) का बारेमा पूर्णरुपमा जानकार हुनुपर्दछ । अपराध अनुसन्धानको प्रारम्भिक चरणमा प्रमाणको समुचित तरिकाले संकलन गर्ने, उचित तरिकाले संरक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाई परीक्षणस्थलसम्म परीक्षण योग्य किसिमले deliver गर्ने, विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट

वैज्ञानिक परीक्षण गराउने, परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त गर्ने, सो को मूल्यांकन र विश्लेषण गर्ने, त्यस्ता प्रमाणहरु अदालत समक्ष प्रस्तुत गर्ने, ती प्रमाणको अदालतमा परीक्षण गराउने, अदालतको आदेश र आवश्यकता अनुसार प्रमाणको वैज्ञानिक परीक्षण गर्ने विशेषज्ञको वकपत्रको व्यवस्था मिलाउने समेतको जिम्मेवारी निर्वाह गर्नका लागि सम्बन्धित अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्तामा प्रमाण कानून सम्बन्धी विशिष्ट ज्ञान, सीप, योग्यता र दक्षताको विशेष महत्व र आवश्यकता जरुरी छ ।

कुनै पनि मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने वा मुख नमिलेको कुरा र सोसँग सम्बद्ध कुराको दावी प्रमाणित गर्ने वा खण्डन गर्ने आधार नै प्रमाण हो । कुनै पनि विवादको निरुपण उक्त विवादसँग सम्बन्धित प्रमाणकै आधारमा गरिन्छ । भौतिक र वस्तुगत प्रमाण भनेको मुद्दाका पक्षहरुले आफूले स्थापित गर्न चाहेको तथ्य सही, सत्य र साँचो छ भन्ने कुरा स्थापित गर्न अथवा उक्त तथ्य अर्को पक्षले लिएको दावी वा जिकिर भन्दा सम्भाव्यताको दृष्टिकोणले सबैभन्दा श्रेष्ठ वा उत्तम छ भन्ने कुरा न्यायाधिश वा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई विश्वास दिलाउन र मनाउन प्रस्तुत गर्ने बलियो र भरपर्दो आधार हो ।

फौजदारी मुद्दामा दावी प्रमाणित गर्ने भार वादीमै रहन्छ । सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा भौतिक र वस्तुगत प्रमाणलाई विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट वैज्ञानिक रुपमा परीक्षण गरी गराई प्राप्त भएको परीक्षण प्रतिवेदन समेतका आधारमा वादी दावी पुष्टि हुने गरी अदालत समक्ष प्रमाणहरु पेश गर्ने र प्रमाणको परीक्षणमा विशेष साबधानी र महत्व नदिने हो भने सरकारवादी मुद्दामा सफलता प्राप्त गर्न कठिनाइ हुन्छ । सो तर्फ अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्ताको विशेष ध्यान जान जरुरी छ । सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा पीडितलाई क्षतिपूर्ति सहितको न्याय र कसूरदारलाई सजाय दिलाई दण्डहिनताको अन्त्य गर्नको लागि प्रमाणको भूमिका अहम् हुने गर्दछ ।

विधि विज्ञान प्रयोगशालाले अनुसन्धानको क्रममा संकलन गरिएका यिनै भौतिक र लिखित सबुद प्रमाण प्रमाणको वैज्ञानिक परीक्षण, तुलना र विश्लेषण गरी त्यसबाट सत्य तथ्य पत्ता लगाउने काम गर्दछ। साक्षीले झुटो पनि बोल्न सक्छ, आफ्नो नातागोता कसूरमा संलग्न हुन सक्छ, प्रलोभनमा पर्न सक्छ, hostile तथा bias हुन सक्छ, स्मरणशक्ति कम हुन सक्छ, चाहेको बेला अदालतमा उपस्थित गराउन मुस्किल हुन सक्छ, तर भौतिक सबुद प्रमाण प्रमाणले कहिले पनि झुटो बोल्दैन। सबुद प्रमाणले पक्ष विपक्ष कसैको पनि साथ दिँदैन र वास्तविकता प्रष्ट्याउने कार्य गर्दछ। अभियुक्त तथा साक्षीहरुको बयान र भनाईको तुलनामा भौतिक तथा वस्तुनिष्ठ सबुद प्रमाणको आधारमा कसूर अनुसन्धान र न्याय सम्पादन गर्दा न्यायोचित, विश्वसनीय, सर्वमान्य र जनचाहना अनुरुप हुने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन। कुनै पनि घटित कसूरको सफल अनुसन्धान तब मात्र सम्भव हुन्छ जब कसूरसंग सम्बन्धित भौतिक सबुद प्रमाणहरुको घटनास्थल र सम्बन्धित ठाउँबाट खोजी, संकलन, प्याकिङ्ग, लेवलिङ्ग, सिलिङ्ग सही तरिकाले गरी वैज्ञानिक परीक्षणका लागि विधि विज्ञान प्रयोगशालाका दक्ष विषेशज्ञ समक्ष पुगी परीक्षण तुलना र विश्लेषण हुन्छ।

देशभरी घटित हुने कसूरमा पाइने भौतिक सवुद प्रमाणहरुको वैज्ञानिक परीक्षण, विश्लेषण, तुलना एवं पहिचान गरी कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन न्याय सम्पादन तथा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा विधि विज्ञान प्रयोगशालाहरुको गहन भूमिका रहँदै आएको छ। हाल नेपालमा केन्द्रीय स्तरमा राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, खुमलटार र केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशाला, सामाखुसी गरी जम्मा २ वटा तथा प्रादेशिकस्तरमा राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाका ३ वटा शाखाहरु जसमा मधेश प्रदेशको महोत्तरी जिल्लाको बर्दिबासमा, लुम्बिनी प्रदेशको रुपन्देही जिल्लाको बुटवलमा र सुदूरपश्चिम प्रदेशको कैलाली जिल्लाको धनगढीमा स्थापना भई सेवा प्रवाह गर्दै आइरहेका छन्। राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाले विभिन्न ३ वटा शाखाका ८ वटा इकाईहरु मार्फत तथा केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाले ४ वटा समूहका ११ वटा विभिन्न शाखाहरु मार्फत सम्बन्धित निकायहरु (प्रहरी, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, अदालत, वन विभाग, राजश्व न्यायधिकरण, आन्तरिक राजश्व विभाग, अध्यागमन विभाग, काठमाडौं स्थित विभिन्न राजदूतावासहरु, सरकारी कार्यालयहरु, बैंकहरु आदि) लाई विधि विज्ञान सेवा उपलब्ध गराउँदै आइरहेका छन्।

देशभरि रहेका विधि विज्ञान प्रयोगशालाहरुबाट प्रदान गरीने सेवाहरुको तालिका निम्नानुसार रहेको छः

क्र.स.	प्रयोगशाला	सेवाहरु			
१	राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला	**बायोलोजी इकाई** • रौ, रेशा परीक्षण • हाडखोर परीक्षण	**सिरोलोजी इकाई** • रगत परीक्षण • बिर्य परीक्षण	**डिएन्ए इकाई** • विभिन्न प्रकारका जैविक नाताकायम • जीवजन्तुको स्रोत यकिन • व्यक्ती तथा अपराधी पहिचान • लिङ्ग यकिन	**नार्कोटिक्स इकाई** • लागू औषध
		टक्सिकोलोजी इकाई • जैविक नमूनामा विषादी परीक्षण • जैविक नमूनामा लागू औषध परीक्षण • रगतमा अल्कोहल मात्रा परीक्षण	**वन्यजन्तु इकाई** • अवैध व्यापारम समातिएका वन्यजन्तु र सोको आखेटोपहार सक्कली नक्कली तथा स्रोत यकिन	**केमेष्ट्री इकाई** • प्रज्वलनशील पदार्थ (आगजनी) परीक्षण • मदिरामा मिसावट परीक्षण • विष्फोटक पदार्थ (निष्कृय पारिएको) परीक्षण	**विवादित डकुमेन्ट इकाई** • हस्ताक्षर, दस्तखत र औंठाछाप परीक्षण • लिफा • सच्याइएको केरमेट थपघट तथा केमिकलले उडाएको लिखत र मसी परीक्षण • मसीको तुलनात्मक परीक्षण • जाली नोट परीक्षण • फोटोग्राफ परीक्षण • कार्यालयको सिल छाप परीक्षण

					• प्रमाणपत्र परीक्षण
२	नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला	**रसायन समूह** • विष विज्ञान शाखा • रसायन/लागूऔषध शाखा • विष्फोटक पदार्थ शाखा	**जीव विज्ञान समूह** • जीव/सिरम शाखा • डी.एन.ए.प्रोफाईलिङ्ग शाखा	**भौतिक समूह** • शश्त्रास्त्र शाखा • भौतिक विज्ञान शाखा • विवादास्पद प्रलेख शाखा • छायाँचित्र शाखा	**औंठाछाप समूह** • औंठाछाप शाखा • AFIS शाखा

तालिका १ केन्द्रीयस्तरमा रहेका प्रयोगशाला र तिनीहरुले उपलब्ध गराउदै आइरहेका सेवाहरुः

क्र.स.	प्रयोगशाला	प्रदेश	सञ्चालनमा रहेका सेवा
१.	राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला बुटवल शाखा कार्यालय	लुम्बिनी प्रदेश	भौतिक मापनबाट वन्यजीव र सोको अखेटोपहार यकिन
२.	राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला बर्दिबास शाखा कार्यालय	मधेश प्रदेश	लिखत परीक्षण
३.	राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला धनगढी शाखा कार्यालय	सुदुर पश्चिम प्रदेश	लागू औषध, लिखत परीक्षण र भौतिक मापनबाट वन्यजीव र सोको अखेटोपहार यकिन
४.	राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला सुर्खेत शाखा कार्यालय	कर्णाली प्रदेश	बायोलोजी र लागू औषध (उपकरण खरिद भएको तथा कर्मचारी पदपूर्तीको क्रममा रहेकोले हाल संचालनमा नरहेको)
५.	नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई धरान	प्रदेश नं. १	विष विज्ञान र लागू औषध
६.	नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई नेपालगञ्ज	लुम्बिनी प्रदेश	विष विज्ञान

तालिका २ प्रादेशिक स्तरमा रहेका प्रयोगशाला र तिनीहरुले उपलब्ध गराउँदै आइरहेका सेवाहरुः

१.२ विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना र सेवा विस्तारको औचित्यता

विधि विज्ञान प्रयोगशालाहरुको स्थापनाको औचित्य निम्नानुसार रहेका छन्:

- फौजदारी न्याय प्रणालीलाई सहयोग गर्न कसूरको अनुसन्धान अभियोजन तथा न्याय सम्पादन प्रक्रियासंग सम्बन्धित भौतिक सबुद प्रमाणहरुको प्रादेशिकस्तरमै वैज्ञानिक परीक्षण एंव विश्लेषण गरी परीक्षण प्रतिवेदन सम्बन्धित निकायलाई उपलब्ध गराउन,
- प्रयोगशालाद्वारा उपलब्ध गराइएका परीक्षण प्रतिवेदनका सम्बन्धमा अदालत वा नेपाल सरकारका अन्य निकायद्वारा माग भई आए बमोजिम लिखित राय उपलब्ध गराउने वा विशेषज्ञ स्वयं उपस्थित भई बकपत्र सम्पन्न गर्न,
- प्रयोगशालामा प्राप्त भौतिक सबुद प्रमाणहरुको सुरक्षाका साथै Chain of custody कायम राख्न,
- प्रयोगशालामा कार्यरत कर्मचारीहरुको व्यवसायिक क्षमता अभिवृद्धि गर्न विधि विज्ञान सम्बन्धी तालिमहरु संचालन गर्नुका साथै देश, प्रदेश र विदेशमा संचालन हुने अध्ययन, तालिम, गोष्ठी, सम्मेलन, कार्यशाला लगायतमा आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी विशेषज्ञहरुलाई सहभागी गराउन,
- विधि विज्ञानको क्षेत्रमा स्वतन्त्र रुपमा वा राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय/प्रादेशिक संघ संस्थासंग सम्बद्ध भई अनुसन्धान (Research) गर्न,
- आवश्यकता अनुसार नवीनतम् परीक्षण सेवाहरुको विस्तार गरी प्रादेशिकस्तरमा विधि विज्ञान सेवाको विस्तार गर्न,
- मुद्दाको संख्याको आधारमा हाल सञ्चालनमा रहिरहेका प्रयोगशालाहरुको अतिरिक्त अन्य आवश्यक सेवा सुविधाको आवश्यकताको पहिचान गर्न,
- संवेदनशील र गम्भीर घटनाहरुको स्थलगत अनुसन्धान गर्न सम्बन्धित निकायहरुबाट सहयोगको माग भई आएमा सम्बन्धित विशेषज्ञ उपलब्ध गराउन,
- विधि विज्ञान सेवालाई गुणस्तरीय र विश्वसनीय बनाउन गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्डहरु (Quality Standards) प्रभावकारी रुपमा लागू गर्न,
- कसूर अनुसन्धान प्रयोजनका लागि विश्वमा प्रचलित Database जस्तैः AFIS, DNA र Ballistics Database आदिको स्थापना गर्न सहयोग पुऱ्याउन,
- सरोकार निकायहरुलाई विधिविज्ञान सम्बन्धी आधारभूत, विशिष्टीकृत सेवा सुविधाबारे ज्ञानसीप प्रदान गर्ने।

१.३ कार्यदलको गठन र कार्यादेश

विधि विज्ञान प्रयोगशाला (Forensic Lab) को स्थापना तथा स्तरोन्नतीका लागि सम्भाव्यता अध्ययन, स्थान, सामग्री, जनशक्ति, आपूर्ति व्यवस्था, निरन्तरता समेतका विषयमा सुझाव सहितको एकीकृत प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न देहाय बमोजिमको कार्यदल गठन[1] भएको थियो।

नायब महान्यायाधिवक्ता विश्वराज कोइराला	अनुगमनकर्ता
सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवाली	संयोजक
उपन्यायाधिवक्ता श्री पोषराज खनाल	सदस्य
प्रहरी वरिष्ठ उपरीक्षक श्री राकेश कुमार सिंह	सदस्य
प्रमुख वैज्ञानिक अधिकृत श्री दिनेश कुमार झा	सदस्य
सहायक न्यायाधिवक्ता श्री उमंग निरौला	सदस्य सचिव

१.४ कार्यदल गठनको उद्देश्य

उल्लिखित कार्यदल गठनको उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्ः

क. विधि विज्ञानको परीक्षणका लागि केन्द्रीय तथा प्रादेशिक स्तरमा रहेका प्रयोगशालाहरुको वर्तमान अवस्था तथा समस्याहरुको अध्ययन गर्ने,

ख. केन्द्रीय तथा प्रादेशिक स्तरमा रहेका प्रयोगशालाहरुमा प्राप्त केस/ नमूनाहरुको संख्याको अध्ययन गरी उक्त संख्याको आधारमा स्तरोन्नतीको आवश्यकता पहिचान गरी सिफारिस गर्ने,

ग. केन्द्रीय तथा प्रादेशिक स्तरमा रहेका प्रयोगशालाहरुमा प्राप्त केस/ नमूनाहरुको संख्याको अध्ययन गरी उक्त संख्याको आधारमा हाल प्रयोगशाला नरहेका प्रदेशहरुमा नयाँ प्रयोगशालाको सम्भाब्यता अध्ययन गरी सिफारिस गर्ने,

घ. केन्द्रीय तथा प्रादेशिक स्तरमा रहेका प्रयोगशालाहरुको वर्तमान अवस्थाको अध्ययन गरी जनशक्ति, सोको लागि क्षमता विकास, वैज्ञानिक उपकरणहरु, भौतिक पूर्वाधार जस्तै पानी, विद्युत आपूर्ती, आवश्यक प्राविधिक कोठा र च्याम्बरहरु, सुरक्षात्मक सामग्रीहरु, आर्थिक प्रशासन र सो को आवश्यकता, कर्मचारी आवास र सुरक्षा, पुस्तकालय, सवारी साधन र O & M लगायतका विषयको वर्तमान अवस्था र आवश्यकता पहिचान गर्ने,

[1] महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको मिति २०७९/११/११ गतेको निर्णयानुसार गठित कार्यदल।

१.५ अध्ययन विधि

प्रतिवेदन तयारीको लागि गरिएको अध्ययनमा देहायका विधिहरु अवलम्बन गरिएको छः

- विधि विज्ञान प्रयोगशालाको स्थलगत अनुगमन, निरीक्षण, छलफल तथा तथ्याङ्क संकलन,
- केन्द्रीय तथा प्रादेशिक विधि विज्ञान प्रयोगशालाले परीक्षण गरेका केसको तथ्याङ्कहरुको तुलनात्मक अध्ययन,
- प्रयोगशालाहरुबाट प्रकाशित विभिन्न प्रतिवेदनहरुको अध्ययन।

परिच्छेद दुईः विधि विज्ञान प्रयोगशालाको वर्तमान अवस्था

२.१ राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, खुमलटार

कसूरको अनुसन्धानसँग सम्वद्ध भौतिक सवुद प्रमाणहरुको वैज्ञानिक परीक्षणका लागि एक स्वतन्त्र निकाय अपरिहार्य रहेको बारे उच्चस्तरीय न्याय सुधार आयोग (२०४०) को सिफारिस अनुसार वि.सं. २०४३ सालमा नास्ट अन्तरगत स्थापित राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला वि.सं. २०५२ सालमा राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला विकास समिति (गठन) आदेश बमोजिम छुट्टै स्वायत्त संस्थाको रुपमा कायम भई हाल शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय अन्तरगत रहेको छ।

संघीय तहमा रहेको प्रयोगशालालाई केन्द्रीय अनुसन्धान निकायको रुपमा विकास गर्ने तथा हरेक प्रदेशमा विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना गर्ने आ.व. २०७६/७७ को नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको क्रममा मधेश प्रदेशको बर्दिबास, सुदुरपश्चिम प्रदेशको धनगढी र लुम्बिनी प्रदेशको बुटवलमा प्रयोगशाला स्थापना भई सेवा संचालनमा रहेको तथा चालु आ.व. मा कर्णाली प्रदेशको सुर्खेतमा स्थापना प्रक्रियामा रहेको छ।

वर्तमान अवस्था

उक्त प्रयोगशालामा बायोलोजी, टक्सिकोलोजी तथा विवादित प्रलेख गरी तीन वटा प्राविधिक र एक प्रशासनिक गरी चार वटा शाखा रहेका र सो अन्तरगत कार्यको प्रकृति अनुसार विभिन्न इकाईहरु रहेका छन्। बायोलोजी शाखामा वन्यजन्तु र डी.एन.ए., टक्सिकोलोजी शाखामा विषादी र लागू औषध तथा विवादित प्रलेखमा हस्ताक्षर, दस्तखत र औंठाछाप जस्ता नमूना परीक्षण कार्य भइरहेको देखिन्छ। हाल केन्द्रमा रहेको प्रयोगशालामा सबै प्राविधिक सेवाहरु उपलब्ध रहेकोमा प्रादेशिक प्रयोगशालामा केसको चाप र प्रकृति अनुसार सीमित सेवा प्रदान गर्रिंदै आएको र भविष्यमा सबै सेवाहरु संचालन गरिने लक्ष्य राखेको देखिन्छ।

राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला अन्तरगत बर्दिबास प्रयोगशालामा मुख्यतः विवादित प्रलेख तथा धनगढीमा लागू औषध परीक्षण सेवा उपलब्ध छ। बुटवल प्रयोगशालामा डि.एन.ए. तथा वन्यजन्तु नमूना परीक्षणका लागि आवश्यक जनशक्ति, उपकरण व्यवस्था भएको, धनगढी र बर्दिबासमा क्रमशः डि.एन.ए. एनालाईजर र GCMS उपकरण जडान भएकाले छिट्टै सम्वन्धित सेवाहरु उपलब्ध हुने देखिन्छ। बुटवल प्रयोगशालाबाट वन्यजन्तु सम्बन्धी केस परीक्षणको शुरुवात गरिएको देखिन्छ भने बायोलोजी शाखामा हरेक प्रदेशबाट डि.एन.ए. तथा वन्यजन्तु केस प्राप्त भएको देखिन्छ। सुर्खेत शाखा कार्यालयमा बायोलोजी र लागू औषधको सेवा विस्तार गर्ने क्रममा उपकरण खरिद भएको तथा कर्मचारी पदपूर्तिको क्रममा रहेबाट उक्त स्थानहरुमा प्रयोगशाला हाल संचालनमा नरहेको अवस्था छ। आ.व. २०७९/८० मा विभिन्न प्रदेशहरुबाट प्राप्त केसको विवरण तालिका ३ मा उल्लेख गरिएको छ।

प्रदेश	बायोलोजी शाखा सम्वन्धित केश			टक्सिकोलोजी शाखा सम्वन्धित केश			विवादित प्रलेख शाखा सम्वन्धित केश				कुल
	केन्द्र	धनगढी	कुल	केन्द्र	धनगढी	कुल	केन्द्र	बर्दिबास	धनगढी	कुल	
कोशी	१८		**१८**				१७	३४		**५१**	**६९**
मधेस	१७		**१७**				२९	२३९		**२६८**	**२८५**
बागमती	९२		**९२**	५७४		५७४	१२८			**१२८**	**७९४**
गण्डकी	५०		**५०**				८			**८**	**५८**
लुम्विनी	५६		**५६**	२१	२५६	**२७७**	५५		१	**५६**	**३८९**
कर्णाली	१०		**१०**		१०६	**१०६**	३		९	**१२**	**१२८**
सुदुर पश्चिम	२१	२	**२३**		५४३	**५४३**	३		२०	**२३**	**५८९**
कुल	२६४	२	**२६६**	५९५	९०५	**१५००**	२४३	२७३	३०	**५४४**	**२३१०**

तालिका ३ विभिन्न प्रदेशबाट प्राप्त केसको विवरण (आ.व. २०७९/८०)

राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला अन्तरगत स्थापित प्रादेशिक प्रयोगशालाहरु

२.१.१. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बुटवल

राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला विकास समितिको १५५औं बैठकको निर्णय अनुसार लुम्विनी प्रदेशको रुपन्देही जिल्लामा प्रयोगशालाको शाखा कार्यालय स्थापनाको लागि शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयमा सिफारिस भए बमोजिम आ.व. २०७९/८० बाट वन अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्र, योगिकुटी परिसरमा प्रयोगशालाको शाखा कार्यालयबाट परीक्षण सेवा संचालनमा रहेको देखिन्छ।

वर्तमान अवस्था

हाल प्रयोगशालाले बायोलोजीसँग सम्बन्धित सेवा संचालन गर्ने र क्रमशः अन्य सेवा (लागू औषध, डकुमेण्ट) थप गर्दै जाने उद्देश्य राखेको देखिन्छ। हाल यस शाखा अन्तरगत रिक्त रहेका स्वीकृत दरबन्दी अनुसारका १३ जना स्थायी कर्मचारीहरु पदपूर्ति प्रक्रियामा रहेकोले तीन वटै प्राविधिक शाखा/ इकाईहरुमा कर्मचारीहरुको व्यवस्था भइनसकेको देखिन्छ। हाल प्रयोगशालाको आफ्नै भवन नभएकोले वन अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्रको भवनमा प्राप्त कोठाहरु सेवा विस्तारका लागि अपर्याप्त भएको तथा हाल भाडाको घरमा परीक्षणका लागि संकलित नमूनाहरुको सुरक्षा तथा प्रयोगशालाको व्यवस्थापन गरी रहेको छ। वर्तमान अवस्थामा यस प्रयोगशालाले निम्न उल्लेखित नमूनाहरु परीक्षण गर्दै आइरहेको छः

- **वन्यजन्तु तर्फ**

हाल भौतिक मापन, सुक्ष्मदर्शी मार्फत परिक्षण, राय प्रतिवेदन संभव हुने छाला, गैंडाको खाग, हात्तीको दाह्रा, खप्पर, सिंह आदिका नमूना यकिन गर्ने सुविधा रहेको छ। यस प्रयोगशालाबाट आ.व. २०७९/८० मा वन्यजन्तुसँग सम्बन्धित २ वटा केसको ४ वटा नमूना परीक्षण भएको देखिन्छ।

- **डि. एन. ए. तर्फ**

बच्चाको आरोपित आमा र बाबुसँग नाता कायम तथा पितृत्त्व यकिन केस तत्कालै परिक्षण गर्ने लक्ष्य बमोजिमको व्यवस्था र कार्य भइरहेको देखिन्छ। हालको अवस्थामा यस प्रयोगशालाको बायोलोजी इकाईमा फौजदारी मुद्दाका नमूनाहरुको परीक्षण शुरु गरिएको देखिँदैन।

२.१.२. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बर्दिबास

राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालालाई हरेक प्रदेशमा विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना गरिने लक्ष्य अनुरुप २०७७ साल असाढ २६ गते राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय बर्दिवास-०३, महोत्तरीमा उद्घघाटन भई, २०७७ साल श्रावण १ गतेबाट विधिवत तरिकाबाट कार्य संचालन हुँदै आइरहेको अवस्था छ।

वर्तमान अवस्था

यस प्रयोगशालामा आ.व. २०७७/०७८ मा विवादित प्रलेखसँग सम्बन्धित ७६ केसका २८४ नमूना प्राप्त भएकोमा ६५ केसका २५४ नमूना परीक्षण भएको, आ.व. २०७८/७९ मा १६८ केसका ६९३ नमूना प्राप्त भएकोमा १३८ केसका ५५५ नमूना परीक्षण भएको आ.व. २०७९/८० मा २७३ केसका ९८९ नमूना प्राप्त भएकोमा २२० केसका १२२५ नमूना परीक्षण सम्पन्न भएको देखिएको छ।

यस प्रयोगशालामा मधेश प्रदेशका जिल्ला तथा उच्च अदालतहरु लगायत कोशी प्रदेशको सुनसरी, मोरङ, उदयपुर, भोजपुर तथा बागमती प्रदेशको मकवानपुर र सिन्धुली जिल्ला अदालतहरुबाट पनि विधि विज्ञानका नमूनाहरु परीक्षणका लागि प्राप्त भएको देखिन्छ। त्यसका अतिरिक्त मधेश प्रदेश बाहेकका प्रहरी कार्यालयहरुबाट परीक्षणका लागि प्राप्त भएका नमूनाहरुलाई आ.व. ०७९/८० मा परीक्षण गरिएको अवस्था छ। यस प्रयोगशालामा जम्मा १५ जनाको दरबन्दी स्वीकृत भएकोमा ८ जना कार्यरत रहेको अवस्था छ।

प्रदेश न. २ का जिल्लाहरु			प्रदेश न. २ बाहेकका जिल्लाहरु		
क्र.सं	**जिल्लाहरु**	**केस संख्या**	**क्र.सं**	**जिल्लाहरु**	**केस संख्या**
१	बारा	१०	१	मोरङ	१६
२	पर्सा	३१	२	सुनसरी	१८
३	रौतहट	१८	३	झापा	१
४	सर्लाही	१५	४	उदयपुर	१
५	महोत्तरी	२७	५	सिन्धुली	१
६	धनुषा	७१			
७	सिराहा	२४			
८	सप्तरी	४०			
	जम्मा	**२३६**		**जम्मा**	**३७**

तालिका ४ आ.व. ०७९/८० को विवादित प्रलेख सम्बन्धी परीक्षणका लागि विभिन्न जिल्लाहरुबाट प्राप्त भएका केसको विवरण

प्रयोगशालामा देखिएका समस्याहरुः

(क) विधिवज्ञान प्रयोगशालाको जग्गा र भवन

विधि विज्ञान प्रयोगशालाको लागि जग्गा प्राप्तिको पहिलो चरणमा प्रयोगशालाले हाल चर्चेको जग्गा विधिवत तवरबाट नेपाल सरकारको नाममा जग्गा दर्ता स्रेस्ता र प्रमाणपूर्जा अद्यावधिक गर्न सफल भएको छ भने दोस्रो चरणमा सो जग्गा प्रयोगशालालाई हकभोग गराउने प्रकृया अगाडि बढाएको देखिन्छ। हाल प्रयोगशालाले परीक्षण कार्य सम्बन्धी सेवाहरु ट्रष्ट छानो भएको अस्थायी संरचनाबाट दिँदै आएको तर प्रयोगशालाले गर्ने कार्यको सुरक्षा र संवेदनशीलतालाई ध्यानमा राखी स्थायी पक्की भवन साथै जग्गा सीमा घेरी कम्पाउण्ड वाल (पर्खाल) निर्माण आवश्यक रहेको देखिन्छ।

(ख) कर्मचारी आवासः

प्राविधिकहरुको भौतिक एवं मनोवैज्ञानिक सुरक्षा प्रदान गर्न कर्मचारीहरुको एकीकृत कर्मचारी आवास आवश्यक हुने भएकोमा हालसम्म पनि प्राविधिक-वैज्ञानिक लगायत कर्मचारीहरुको एकीकृत कर्मचारी आवासको व्यवस्था यस कार्यालयबाट गर्न सकिएको देखिएन।

(ग) कार्यालय संचालन

प्रत्येक इकाईमा परीक्षण नमूनाहरुको सुरक्षाका लागि आगो, पानी, हावाबाट बचाउन सक्ने Perfect Metallic Locker System सहितको सुरक्षा व्यवस्था नभएको अवस्था छ। यसैका साथ प्रयोगशालाको सहज संचालनमा मुख्य वाधाको रुपमा देखापरेको विद्युतीय आपूर्ति र वायरिङ्गको समस्याहरु रहेको देखिन्छ।

(घ) कर्मचारी तालिम

हाल कार्यरत नयाँ जनशक्तिको दक्षता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक विभिन्न विधाहरुमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको Forensic Professional Training को आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

(ङ) विवादित प्रलेख एकाइ

उक्त शाखा कार्यालयमा रहेको विवादित प्रलेख इकाईमा केस संख्या उल्लेखनीय वृद्धि भइरहेकोले, सो इकाई अन्तरगत कर्मचारी दरबन्दी थप गरिनुपर्ने देखिन्छ। केसको प्रकृति हेरी शाखा कार्यालयहरुको दरबन्दी संख्या हेरफेर गरिनुपर्ने देखिन्छ।

(च) केमेष्ट्री इकाई

उक्त इकाईसँग सम्बन्धित लागू औषध परीक्षण कार्यको लागि मुख्य सहयोगी उपकरण प्रयोगशालामा भित्र्याई उक्त उपकरण जडान प्रकृया पूर्णरुपमा सम्पन्न गरिएको देखिन्छ तर कार्य सुचारु गर्न आवश्यक प्राविधिक कर्मचारी परिचालन नभएको अवस्था देखिन्छ।

(छ) बायोलोजी एकाई

बायोलोजी इकाईसँग सम्बन्धित परीक्षण कार्यहरु आ.व. ०८०-८१ बाट शुरु गरिने लक्ष्य राखिएको देखिन्छ। वायोलोजी इकाई अन्तरगत वन्यजन्तुहरुको परीक्षण कार्यका लागि आवश्यक उपकरण र रसायनहरु आवश्यक देखिन्छ।

२.१.३. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढी

यो प्रयोगशालामा सुदूरपश्चिम प्रदेश, कर्णाली प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेशका जिल्ला गरी जम्मा १६ वटा जिल्ला अन्तरगतका मुद्दा चल्ने प्रहरी इकाईबाट यस शाखासंग सम्बन्धित नमूनाहरु प्राप्त भइरहेको देखिन्छ। उक्त प्रयोगशालामा स्थायी र करार गरी जम्मा १६ जना जनशक्ति कार्यरत रहेका छन्। भौतिक संरचना र पूर्वाधारको सन्दर्भमा ८ वटा प्राविधिक कक्षहरु रहेका छन् भने कोल्ड रुम, सुरक्षाका सामग्री, आदि नरहेको पाइयो।

आ.व. २०७९/०८० मा यस शाखामा लागू औषध सम्बन्धी ९०५ केसका १६५४ नमूनाहरु प्राप्त भई ८७६ केसका १६२४ नमूनाहरु परीक्षण गरी सम्वन्धित निकायमा परीक्षण प्रतिवेदन पठाइएको पाइयो। विधि विज्ञान परीक्षण सेवा थप विस्तार गर्ने क्रममा यस शाखाबाट विवादित प्रलेख इकाई र बायोलोजी इकाई अन्तरगतका सेवाहरु विस्तार गर्ने क्रममा बायोलोजी इकाईमा वन्यजन्तुको आखेटोपहार सम्बन्धी २ केसका ३ नमूनाहरु परीक्षण भएको तथा विवादित प्रलेख इकाई अन्तरगत ३० केसका १०१४० नमूनाहरु मध्ये २३ केसका ८९९९ नमूनाहरु परीक्षण गरिएको देखिन्छ।

क्र.सं.	केस दर्ता गरिएको इकाई	केस संख्या	नमूना संख्या
१	लागू औषध इकाई	९०५	१६५४
२	विवादित प्रलेख इकाई	३०	१०१४०
३	बायोलोजी इकाई	२	३
	जम्मा	९३७	**११७९७**

तालिका ५ राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढीमा रहेको इकाईगत केसहरुको विवरण

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	केस संख्या/मुद्दाको प्रकृति		
			लागू औषध	विवादित प्रलेख	वन्यजन्तु
१	सुदूरपश्चिम प्रदेश	कैलाली	३४७	६	२
		कञ्चनपुर	१५३	१५	-
		डडेल्धुरा	८	-	-
		डोटी	४	-	-
		बैतडी	९	-	-
		दार्चुला	५	-	-
		अछाम	५	-	-
		बझाङ्ग	२	-	-
		बाजुरा	१	-	-

२	कर्णाली प्रदेश	सुर्खेत	८९	८	-
		जुम्ला	१३	-	-
		कालिकोट	३	-	-
		जाजरकोट	२	-	-
३	लुम्बिनी प्रदेश	बाँके	१६९	१	-
		बर्दिया	५६	-	-
		दाङ	३९	-	-
		कूल जम्मा	**९०५**	**३०**	**२**

तालिका ६ राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढीमा रहेको जिल्लागत रुपमा प्राप्त केसहरुको विवरणः

२.१.४. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, सुर्खेत

कर्णाली प्रदेशको सुर्खेतमा सञ्चालित राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, सुर्खेतमा बायोलोजी र लागू औषधको सेवा विस्तार गर्ने क्रममा रहेको देखिन्छ। उक्त क्रममा प्रयोगशाला सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने केही उपकरण खरिद भएको तथा आवश्यक कर्मचारीहरुको पदपूर्तिको लागि विज्ञापन भई छनौट प्रकृयामा रहेकोले हाल संचालनमा नरहेको अवस्था देखिन्छ।

२.२ नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, सामाखुसी

नेपाल प्रहरी प्रधान कार्यालय, कसूर अनुसन्धान विभाग अन्तरगत रहेको नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला (ने.प्र.के.वि.वि.प्र.) ले २०५१ सालमा पुनर्स्थापना भए पश्चात निरन्तर रुपमा देशभरी घटित हुने कसूरमा पाइने भौतिक सवुद प्रमाणहरुको वैज्ञानिक परीक्षण, विश्लेषण, तुलना एवं पहिचान गरी विशेषज्ञ राय उपलब्ध गराई कसूर अनुसन्धान, न्याय सम्पादन तथा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सहयोग पुर्याउँदै आईरहेको देखिन्छ। हाल सामाखुशी, काठमाण्डौं स्थित यस प्रयोगशालाले ४ समूह अन्तरगत ११ वटा विभिन्न शाखाहरु तथा मातहत प्रदेश स्थित प्रयोगशालाहरूबाट सम्बन्धित निकायहरु (प्रहरी, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, अदालत, वन विभाग, राजश्व न्यायधिकरण, राजश्व विभाग, अध्यागमन विभाग, काठमाडौं स्थित विभिन्न राजदुतावासहरु, सरकारी कार्यालयहरु, बैंकहरु, आदि) लाई विधि विज्ञान सेवा उपलब्ध गराउँदै आईरहेको देखिन्छ। नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा वर्तमान अवस्थामा ६० जना दरबन्दी संख्या रहेको देखिन्छ।

शाखाहरूको कार्य विवरण

केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशाला अर्न्तगत ४ समूहभित्र ११ परीक्षण गर्ने शाखाहरू रहेका छन्।

क. रसायन समूह (Chemical Division)

- **विष विज्ञान शाखा (Toxicology Unit)**

विष तथा मादक पदार्थ सेवन गरी वा संकास्पद तरिकाबाट मृत्यु भएका मानिसहरुको भिषेराहरु परीक्षण गरी विषको पहिचान गर्ने काम यस शाखाबाट गरिन्छ।

- **रसायन/ लागू औषध शाखा (Chemistry/Narcotics Unit)**

संकास्पद बस्तुहरु लागू औषध हो होईन भन्ने कुराको साथै रासायनिक पदार्थ सम्बन्धी परीक्षण तथा विश्लेषण गरिन्छ।

- **विष्फोटक पदार्थ शाखा (Explosive Unit)**

विष्फोटक पदार्थ विष्फोटन भएमा त्यसमा कस्तो किसिमको विष्फोटक पदार्थ प्रयोग गरिएको थियो, कुन विधिदद्वारा विष्फोटन गरिएको हो सो सम्बन्धी परीक्षण तथा विश्लेषण गरिन्छ।

ख. जीव विज्ञान समूह (Biology Division)

- **जीव/ सिरम शाखा (Biology/Serology Unit)**

यस शाखामा मानिसको शरिरबाट निस्कने तरल पदार्थहरु रगत, विर्य, र्याल लगायत डुबी मृत्यु भएको सम्बन्धी नमूनाहरुको परीक्षण गरिन्छ।

- **डी.एन.ए. प्रोफाईलिङ शाखा (DNA Profiling Section)**

यस शाखामा महत्वपूर्ण केशहरुसंग सम्बन्धित विभिन्न प्रकारका सबुद प्रमाण प्रमाणहरु जस्तैः- रगत, विर्य, शरीरबाट निस्कने कुनै पनि प्रकारका तरल पदार्थहरु, दाँत, हड्डी, आदिको परीक्षण गरी व्यक्तिको पहिचान गरिन्छ।

ग. भौतिक समूह (Physical Division)

- **विवादास्पद प्रलेख शाखा (Questioned Document Section)**

यस शाखामा विवादास्पद प्रलेख परीक्षण अन्तरगत ठगी, कीर्ते, जालसाजी, आत्महत्या पत्र, कर्तव्य ज्यान, खोटा चलन, सरकारी छाप, दस्तखत कीर्ते जस्ता मुद्दाहरुसँग सम्बन्धित विवादास्पद प्रलेख, धम्की पत्र, नक्कली नागरिकता, नक्कली परिचयपत्र, लाइसेन्स, जाली नोट, सरकारी छाप, जाली राहदानी, कीर्ते जस्ता नमूनाहरुको परीक्षण गरिन्छ।

- **शश्त्रास्त्र विज्ञान शाखा (Ballistics Section)**

यस शाखामा हातहतियारबाट हुने कसूरहरुको अनुसन्धानमा सहयोग हुने भौतिक सबुद प्रमाणहरुको परीक्षण गरिन्छ। जस्तै गोली, खोका, बुलेट, वन्दुक, पीडितका कपडाहरु, छर्राहरु तथा अन्य चिज वस्तुहरुको परीक्षण गरी सम्बन्धित हतियारबाट सम्बन्धित गोली र खोका चलेको हो होईन, फायर भएको दूरी आदिको पहिचान गरिन्छ।

- **भौतिक विज्ञान शाखा (Physics Section)**

यस शाखामा सवारी साधन तथा विभिन्न भौतिक वस्तुहरूमा भएका मेटाइएका नम्बरहरु Restore गरी वास्तविकता पत्ता लगाउने, औजारका चिन्हरु तथा अन्य भौतिक विज्ञान सम्बन्धी नमूनाहरुको परीक्षण गरिन्छ।

- **छायाँचित्र शाखा (Photography Section)**

घटनास्थलमा पाइएका Chance Print लाई Enhancement गर्ने र आवश्यकता अनुसार अन्य सबुद प्रमाणहरु तथा परीक्षणको लागि प्राप्त भौतिक सबुद प्रमाणहरुको फोटो लिई अनुसन्धानमा सहयोग पुऱ्याउने कार्य यस शाखाबाट गरिन्छ।

घ. औंठाछाप समूह (Fingerprint Division)

- **औंठाछाप शाखा (Fingerprint Section)**

घटनास्थलमा पाइने चान्स प्रिन्टलाई Develop र Examination गर्ने, विवादास्पद र शंकित नमूना भिडाई तुलना गर्ने कार्यको साथै विभिन्न शंकास्पद व्यक्तिहरुको औंठाछापहरुको संकलन गरी तरिकावद्ध रुपले परीक्षण गरिन्छ।

- **Automated Fingerprint Identification System (AFIS Section)**

यस शाखामा शंकित तथा आपराधिक व्यक्तिको फिंगर प्रिन्टको अभिलेखहरूलाई Digitization गरीDatabase को रुपमा राख्ने काम गरिन्छ। भविष्यमा कुनै पनि व्यक्तिको औंलाछाप प्राप्त भएमा Database संग भिडाई आपराधिक रेकर्ड भए नभएको हेरी परीक्षण गर्न सकिन्छ।

तालिका ७ नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, सामाखुसीको आ.व. ०७९/०८० को विवरण

प्रदेश/शाखा	रसायन/ लागू औषध	बिष्फोटक पदार्थ	बिष विज्ञान	जीवसिरम विज्ञान	डि.एन.ए.	विवादित प्रलेख	ब्यालेष्टिक्स	भौतिक विज्ञान	औंठाछाप
नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, सामाखुसी									
कोशी	४१०	११	७४	३५१	१०३	३३	३४	०	४
मधेश	९०७	५	५४३	३१७	१११	४२	३६	०	१६
बागमती	६४४	१२	६३२	४६६	१६५	१२४	४२	२४	६७
गण्डकी	२९५	९	२४४	१९९	६५	४४	२४	०	३१
लुम्बिनी	१९२	२०	१९२	३२८	९५	२८	४३	०	६
कर्णाली	११	९	८	१४०	५१	११	१३	०	२
सुदूरपश्चिम	१	९	२३	१५३	३६	५	७	०	०
जम्मा	२४६०	७५	१७१६	१९५४	६२६	२८७	१९९	२४	१२६
नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, धरान									
	४३४		९०९						
नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्ज									
			७९९						
कूल जम्मा	**२८९४**	**७५**	**३४२४**	**१९५४**	**६२६**	**२८७**	**१९९**	**२४**	**१२६**

२.२.१ नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, धरान

नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय विधि विज्ञान इकाई धरानको विष विज्ञान शाखा, वि.पी.कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, घोपासँग भएको सम्झौता अनुसार वि.स. २०७३/०५/०८ देखी वि.पी. कोईराला स्वास्थ विज्ञान प्रतिष्ठान, घोपा परिसरभित्र रही सञ्चालन हुँदै आएको देखिन्छ। साथै आ.व. ०७९/०८० को मिति २०७९/१०/२३ गते बाट नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय धरान परिसर भित्र रहेको विधि विज्ञान इकाईको आफ्नै भवनबाट रसायन तथा लागू औषध शाखाको कार्य शुचारु गरिएको देखिन्छ। स्थापना भए पश्चात कोशी प्रदेश र मधेश प्रदेशका केही जिल्लाहरु (सप्तरी, सिराहा र धनुषा) मा घटित हुने कसूरमा पाइने भौतिक सवुद प्रमाणहरुको वैज्ञानिक परीक्षण, विश्लेषण, तुलना एवं पहिचान गरी कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन, न्याय सम्पादन तथा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउदै आइरहेको देखिन्छ।

वर्तमान अवस्था

हाल नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय विधि विज्ञान इकाई धरानमा विष विज्ञान शाखा र रसायन तथा लागू औषध शाखाबाट सेवा प्रवाह भएको देखिन्छ। नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई धरानमा आर्थिक, भौतिक श्रोत र साधन तथा तालिमप्राप्त जनशक्तिले सम्पन्न अन्य शाखाको सेवा समेत विस्तार गर्नु अपरिहार्य देखिन्छ। यस प्रयोगशालाबाट उपलब्ध परीक्षण सेवा निम्न बमोजिम रहेका छन्-

(क) <u>विष विज्ञान शाखा</u>

- विभिन्न किसिमका शंकास्पद मृत्यु भएका व्याक्तिहरुको Visceral Samples (Stomach, Liver, Lungs, Heart, Kidney etc.) बाट विषादीको परीक्षण।
- Vomit)वान्ता), तथा र्याल तथा mouth swab बाट विषादी परीक्षण।
- शंकास्पद खाना तथा पेय पदार्थबाट बिषादीजन्य बस्तुको परीक्षण।
- Blood बाट Alcohol तथा Carbonmonoxide (CO) Poisoning सम्बन्धी परीक्षण।

(ख) <u>रसायन तथा लागू औषध शाखा</u>

- विभिन्न शंकित तथा प्रतिबन्धित लागू औषध तथा मनोद्धिपक पदार्थहरु जस्तै गाँजा, चरेश, अफिम, हेरोइन, मोर्फिन, कोडीन, कोकेन, डाईजेपाम, नाईट्राजेपाम, ब्युप्रिनोर्फिन, एम्फिटामाईन्स, मेथएम्फिटामाईन्स, एल.एस.डी, पेन्टाजोसिन, वार्बिच्युरेट्स, खात आदिको परीक्षण।
- लागू औषध तथा मनोद्धिपक पदार्थहरुको सेवनसँग सम्बन्धित नमूनाको परीक्षण।
- लागू औषध तथा मनोद्धिपक पदार्थहरु सेवन गराई हुने अपराधिक घटनाहरु Drug Facilitated Crime (DFC)/ Drug Facilitated Sexual Assaults (DFSA) संग सम्बन्धित नामुनाहरुको परीक्षण।

- भ्रष्टाचारजन्य कसूरको Sting Operation मा प्रयोग गरिने रसायनहरुको परीक्षण।
- विभिन्न रसायनहरुको प्रयोग गरी गरिने आक्रमणका घटनाहरुमा प्रयोग गरिने रसायन हरुको परीक्षण।
- विभिन्न रसायनिक पदार्थहरु प्रयोग गरी हुने ठगीसंग सम्वन्धित नमूनाहरु जस्तै Gold Cheatingमा प्रयोग गरिने रसायन हरुको परीक्षण।
- कसूर अनुसन्धानमा संलग्न प्रहरी कर्माचारी तथा SOCO लाई आवश्यक तालिम तथा परामर्श प्रदान गरिने।

वर्तमान समस्या तथा चुनौतीहरु

- कर्मचारी आवासको अभाव रहेको।
- पर्याप्त दरबन्दी तथा समयानुकूल तालिमको अभाव रहेको।
- विधि विज्ञान प्रयोगशालाको लागि पर्याप्त बजेटको अभाव रहेको।
- थप शाखा विस्तार गर्नको लागि Roomको अभाव रहेको।

२.२.२. नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्ज

कसूरको अनुसन्धान अभियोजन तथा फौजदारी न्याय निरुपणमा महत्वपुर्ण स्थान राख्ने विधि विज्ञान प्रयोगशालालाई विकेन्द्रीकृत गर्दै विभिन्न प्रदेशहरुमा विस्तार गरी प्राप्त भौतिक सबुद प्रमाणहरुको यथाशीघ्र परीक्षण गरी प्रतिवेदन उपलब्ध गराई न्याय सम्पादनमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले बाँके जिल्लाको नेपालगंजमा स्थापना भएको नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय विधि विज्ञान इकाई, सोही जिल्लाको नेपालगंज उप-महानगरपालिका वडा नं. १० गणेशमान चोकमा साविकको भेरी अञ्चल प्रहरी कार्यालय नेपालगंजको नाममा रहेको ३ विगाह ३ कठ्ठा १२ धुर जग्मामा अवस्थित रहेको छ। बि.सं. २०७४ सालमा विधि विज्ञान प्रयोगशाला भवन निर्माण कार्य शुरु गरी विभिन्न चरणमा प्रयोगशाला सम्बन्धी संरचनाहरुको निर्माण गरी बि.सं. २०७८ मंसिर महिनादेखि लुम्बिनी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तरगतका जिल्ला प्रहरी कार्यालय मातहत रहेका सम्पूर्ण मुद्दा चल्ने इकाईहरुबाट प्राप्त भिषेरा र सोसंग सम्बन्धित नमूनाहरुको परीक्षण कार्य गर्ने गरी शुभारम्भ भएको पाइयो।

यस प्रयोगशालामा बिष विज्ञान शाखा (Toxicology) संग सम्बन्धित भौतिक सबुद प्रमाणहरुको परीक्षण कार्य भइरहेको देखिन्छ। यस प्रयोगशालामा सुदूरपश्चिम प्रदेशका सम्पूर्ण जिल्ला, कर्णाली प्रदेशका सम्पूर्ण जिल्ला र लुम्बिनी प्रदेशका गुल्मी, पाल्पा र पश्चिम नवलपरासी बाहेक बाँकी सबै जिल्ला गरी जम्मा २८ वटा जिल्ला अन्तरगतका मुद्दा चल्ने प्रहरी इकाईबाट यस शाखासंग सम्बन्धित नमूनाहरु प्राप्त भईरहेका छन्।

वर्तमान अवस्था

यस प्रयोगशालामा जम्मा १५ जना जनशक्ति कार्यरत रहेको पाइयो। भौतिक संरचनाको सन्दर्भमा एक कार्यालय/ प्रयोगशाला भवन, २ वटा व्यारेक भवन (जिर्ण अवस्थामा रहेको), प्रतिक्षालय भवन, मन्दिर, Viscera Storage गर्ने भवन -१, Incinerator भवन रहेको र विद्युत तथा संचारको सन्दर्भमा Three Phase Line (NEA) (प्रयोगशाला भवनमा नयाँ जडान गरिएको),World link Wi-Fi 5G (240mbps) , Nepal Telecom Landline Phone, CUG Mobile रहेको र १ मोटरसाइकल सवारी साधन रहेको देखिन्छ।

प्रयोगशालामा संचालित उपकरणहरु निम्न बमोजिम रहेका छन्-

- GC-MS HS set (ब्याट्री, ईन्भर्टर, हिलियम सिलिण्डर, हाइड्रोजन सिलिण्डर समेत)
- कोल्ड चेम्बर थान-१ (भिषेरा स्टोरेजको लागि नयाँ जडान गरिएको)
- Air Condition (AC) थान-२ (Lab र GC-MS Room मा नयाँ जडान गरिएको)
- फ्रिज थान-३ (प्राप्त जैबिक नमूनाहरु भण्डारण गर्न)
- Distillation set थान-२ (Distill Water उत्पादनको लागि नयाँ जडान गरिएको)
- Hot Air Oven थान- ४ (Glassware सुकाउने तथा Sterilized गर्न)
- Fuming Chamber थान-१ (TLC Spray गर्न)
- Incinerator थान- १ (प्रयोगशालाबाट उत्पादित फोहोरहरु नष्ट गर्ने)

प्रयोगशालामा उपलब्ध सेवाहरु यस प्रकार रहेका छन्-

- भिषेरा नमूनाहरुबाट विषादी तथा अन्य रसायनिक परीक्षण।
- Vomit, ऱ्याल, Stomach wash आदिबाट विषादी परीक्षण।
- शंकास्पद खाना, पेय पदार्थ, बिषादी बट्टा आदिमा विषादी परीक्षण।
- रगतबाट मादक पदार्थ तथा Carbon monoxide (CO) Poisoning परीक्षण।
- अन्य अप्राकृतिक मृत्युसंग सम्बन्धित भौतिक सबुद प्रमाण परीक्षण।
- भिषेरा तथा अन्य जैविक नमूनाहरुको रसायनिक परीक्षण।

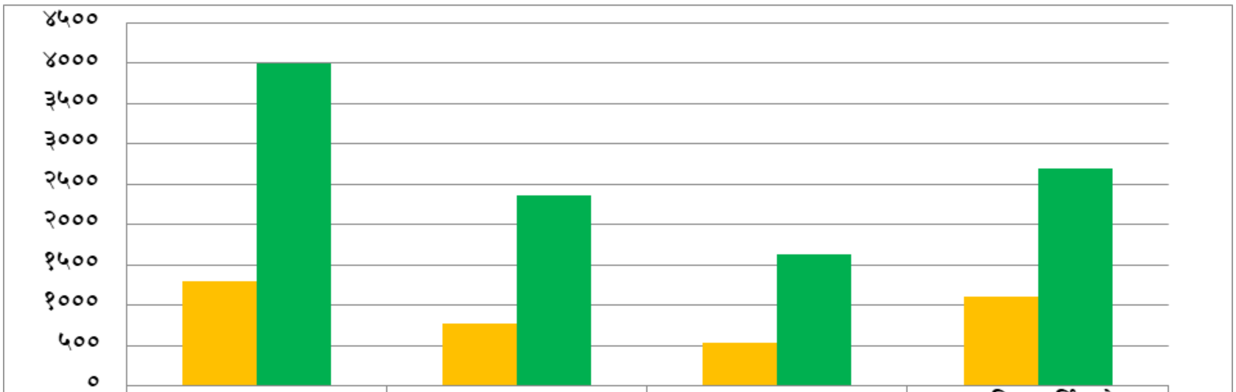

	जम्मा प्राप्त	परीक्षण सम्पन्न	परीक्षण गर्न बाँकी	अनुमानित बार्षिक केश भार
केश	१३०१	७६७	५३४	११००
नमूना	३९९२	२३५५	१६३७	२७००

तालिका ८ नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्जको जम्मा केस तथा नमूनाको विवरण:

<u>हाल सम्म प्राप्त जम्मा केसहरुको प्रदेशगत विवरण:</u>

लुम्बिनी प्रदेश अन्तरगत	५९८
कर्णाली प्रदेश अन्तरगत	३०३
सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तरगत	४००
जम्मा	१३०१

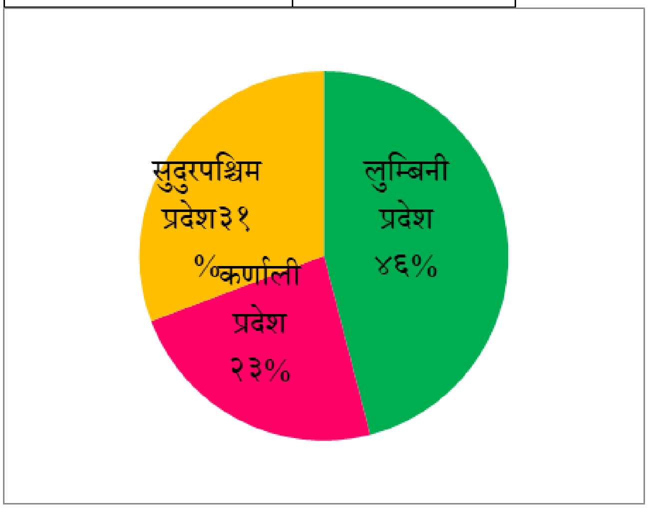

तालिका ९

Lumbini province	Receive cases (598)	Karnali province	Receive cases (303)	Sudurpachhim province	Receive cases (400)
Bardiya	75	Humla	8	Darchula	14
Banke	40	Mugu	7	Baitadi	27
Dang	141	Dolpa	1	Dadeldhura	18
Rolpa	35	Jumla	29	Kanchanpur	155
Pyuthan	25	Kalikot	13	Bajhang	5
E.Rukum	1	Jajarkot	8	Bajura	5
Arghakhanchi	32	W.Rukum	3	Doti	26
Rupandehi	147	Dailekh	73	Achham	8
Kapilvastu	102	Surkhet	121	Kailali	142
		Salyan	40		

तालिका १० नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्जमा प्राप्त केसहरुको जिल्लागत विवरण:

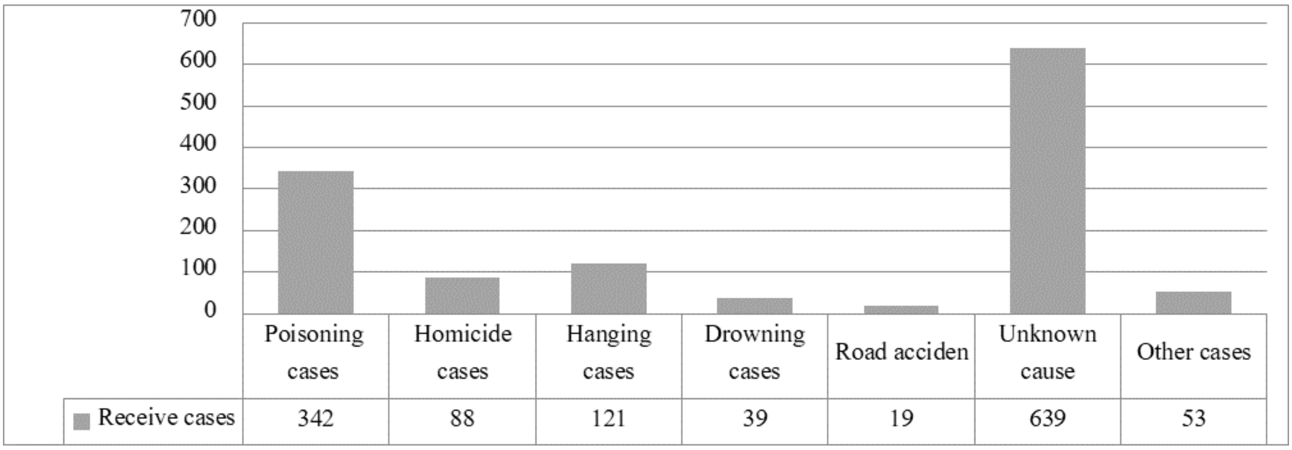

तालिका ११ नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्जमा प्राप्त केसहरुको समूहगत वर्गीकरण:

समस्याहरु

- प्रयोगशालाका लागि प्रयाप्त भवन नरहेको,
- हाल प्रयोगशाला पेरिमिटरमा रहेका व्यारेक भवनहरु जीर्ण भई बस्नयोग्य नभएको र व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको NGO ले उक्त भवन कब्जा गरिरहेको हुँदा बस्ने भवनको अभाव रहेको,
- उक्त NGO मा अनाधिकृत व्यक्तिहरुको प्रवेशले समग्र भौतिक सबुद प्रमाणहरुको सुरक्षामा चुनौती थपेको,
- प्रयोगशालाको चारैतर्फ पेरिमिटरमा Boundary Wall नभएकोले असुरक्षित रहेको,
- चार पाँग्रे सवारी साधन नभएकोले प्रयोगशालामा आवश्यक पर्ने केमिकल लगायत अन्य सामग्रीहरुको ओसारपसार साथै आकष्मिक दूर्घटना हुँदा उद्धारमा समस्या दैनीक कार्यालय सञ्चालनमा वाधा पर्न गएको ,

- श्रोत साधनको अभावमा समयमा प्रयोगशालालाई आवश्यक पर्ने रसायन तथा अन्य उपकरणहरु खरिद नभई परीक्षण कार्य प्रभावित हुने गरेको,
- अधिकांश समय गर्मी रहने क्षेत्रमा यो प्रयोगशाला रहेको र सो व्यवस्थापनका लागि प्रयाप्त मात्रमा एयर कन्डिस्नर (AC) को सुविधा नरहेको,
- महिला प्रहरी कर्मचारीहरुका लागि बस्ने व्यवस्था नभएको।
- प्रयोगशालाको लागि आवश्यक औजार उपकरणहरु नरहेको,
- प्राविधिक जनशक्तिको अभाव रहेको र उपलब्ध जनशक्तिले पनि समयमै आवश्यक तालिम नपाएको,
- सूचना प्रविधि तर्फ प्राविधिक जनशक्ति नरहेको।

परिच्छेद तीनः विधि विज्ञान प्रयोगशालाको स्तरोन्नति सम्बन्धी अध्ययन

३.१ राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, खुमलटार

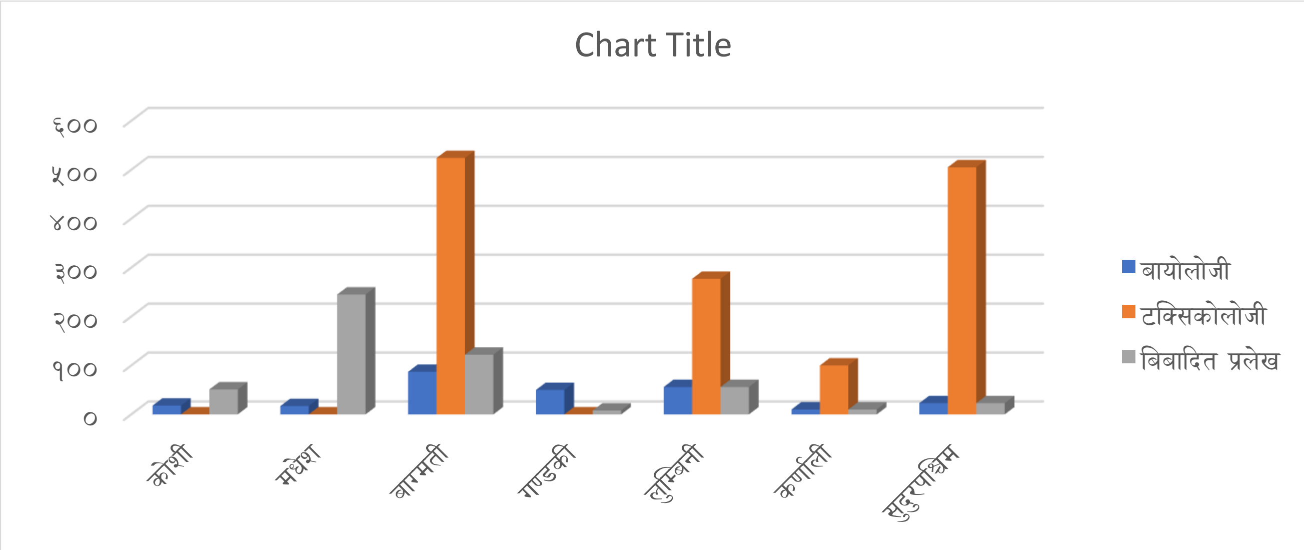

प्रदेश	बायोलोजी शाखा सम्वन्धित केश			टक्सिकोलोजी शाखा सम्वन्धित केश			विवादित प्रलेख शाखा सम्वन्धित केश				कुल
	केन्द्र	धनगढी	कुल	केन्द्र	धनगढी	कुल	केन्द्र	बर्दिबास	धनगढी	कुल	
कोशी	१८		**१८**				१७	३४		**५१**	**६९**
मधेस	१७		**१७**				२९	२३९		**२६८**	**२८५**
बागमती	९२		**९२**	५७४		५७४	१२८			**१२८**	**७९४**
गण्डकी	५०		**५०**				८			**८**	**५८**
लुम्विनी	५६		**५६**	२१	२५६	**२७७**	५५		१	**५६**	**३८९**
कर्णाली	१०		**१०**		१०६	**१०६**	३		९	**१२**	**१२८**
सुदुर पश्चिम	२१	२	**२३**		५४३	**५४३**	३		२०	**२३**	**५८९**
कुल	२६४	२	**२६६**	५९५	९०५	**१५००**	२४३	२७३	३०	**५४४**	**२३१०**

तालिका १२ ७ वटा प्रदेशहरुबाट राष्ट्रिय बिधि विज्ञान प्रयोगशाला र शाखा कार्यलायहरुमा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

माथि उल्लिखित तालिका तथा स्तम्भ चित्रबाट राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, खुमलटारमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका केसहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। हाल कसूर अनुसन्धानका लागि प्राप्त केस तथा सो का नमूनाहरुको परीक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि तीन वटा शाखाहरु सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ। उक्त प्रयोगशालामा देहाय बमोजिमका विषयमा स्तरोन्नती गर्न आवश्यक देखिन्छः

- प्रयोगशालाका कर्मचारीहरुको लागि आवश्यक तालिम सञ्चालन गर्नु पर्ने,
- भौतिक सवुद प्रमाण परीक्षण मार्फत सर्वसुलभ न्यायमा विधि विज्ञान प्रयोगशाला आवश्यक रहेकोमा विभिन्न पक्षहरुलाई विश्लेषण गरी शाखा विस्तार गर्नु पर्ने,
- संख्यात्मक बृद्धिभन्दा समसामयिक सेवा, भौतिक पूर्वाधार सहितको केन्द्रमा एक अत्याधुनिक तथा धेरै प्रदेशको केसलाई समेटिन सक्ने दुई वटा शाखा कार्यालय विस्तार गर्नु पर्ने,
- उक्त प्रयोगशालाको आफ्नै स्वामित्वको जग्गा नभएको केन्द्रसँगै शाखा प्रयोगाशालामा नियमित कार्य संचालनसँगै सेवा विस्तारमा कठिनाई रहेको,

३.१.१. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बुटवल

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	२४८	२४८	२५२	२५२	१९२	९२७
बिष्फोटक पदार्थ	५	५	९	९	२०	९८
बिष विज्ञान	६७०	१९९५	४७१	१४८०	१९२	७३२
जीव सिरम विज्ञान	३२०	१८९५	३२१	१९४८	३२८	२१२०
डिएनए	७३	१४१	११७	२१९	९५	१८७
विवादित प्रलेख	३२	७६६	४१	६५६	२८	१२५१
ब्यालेष्टिक्स	३८	९९६	२९	५१८३	४३	१३६५
भौतिक विज्ञान	०	०	३	४	०	०
औंठाछाप	१४	१४	१८	७३७	६	१५०
जम्मा	१४००	६०६०	१२६१	१०४८८	९०४	६८३०

तालिका १३: लुम्बिनी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

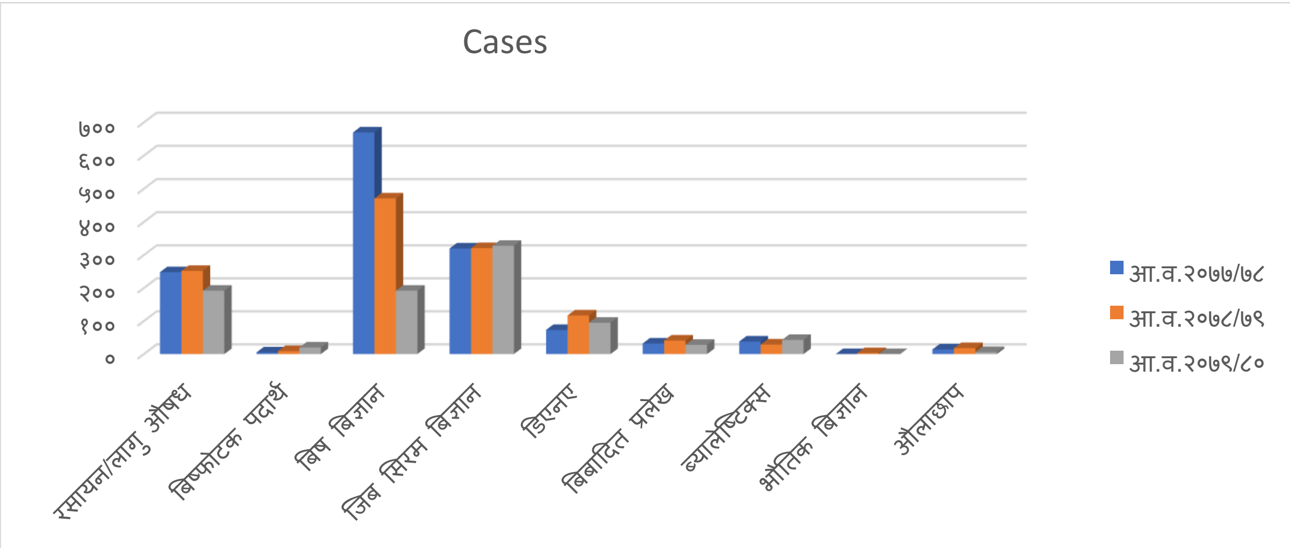

प्रतिवेदनमा उल्लिखित तालिकाहरु तथा माथि उल्लिखित स्तम्भ चित्रमा देहाय बमोजिम लुम्बिनी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा र राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका मुद्दा संख्याहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। उक्त तथ्याङ्कको अध्ययन गर्दा उक्त प्रदेशमा क्रमशः विष विज्ञान, रसायन/ लागू औषध र जीव सिरम विज्ञान सम्बन्धी केस तथा सोसँग सम्बन्धित नमूनाहरुको संख्या उच्च रहेको पाइयो। लुम्बिनी प्रदेशमा हाल राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बुटवलले बन्यजन्तुसँग सम्बन्धित सेवाहरु उपलब्ध गराइरहेको छ। निकट भविष्यमा नाता प्रमाणित सँग सम्बन्धित डि.एन.ए. परीक्षण कार्य शुरु गर्ने लक्ष्य रहेको पाइयो। यसबाट उक्त प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा उक्त प्रयोगशालाको स्तरोन्नती गरी लागू औषध (Chemistry) तथा विष विज्ञानसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा विवादित प्रलेख तथा औंठाछापसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची- २ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.१.२. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बर्दिबास

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	७०२	७०२	९१७	९१७	९०७	३२७१
बिष्फोटक पदार्थ	८	८	५	५	५	६
बिष विज्ञान	४२८	१२२०	४११	१२६८	५४३	२०८९
जीव सिरम विज्ञान	४०२	२३५८	३२५	१९७१	३१७	२०४५
डिएनए	५४	१०३	५१	९६	१११	२१७
विवादित प्रलेख	३२	३२	४४	२२६५	४२	४२२०
ब्यालेष्टिक्स	४९	२७३	५८	५०१	३६	१९९
भौतिक विज्ञान	०	०	०	०	०	०
औंठाछाप	१३	१३	१८	१३०२	१६	१९५०
जम्मा	१६८८	४७०९	१८२९	८३२५	१९७७	१३९९७

तालिका १४ मधेश प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

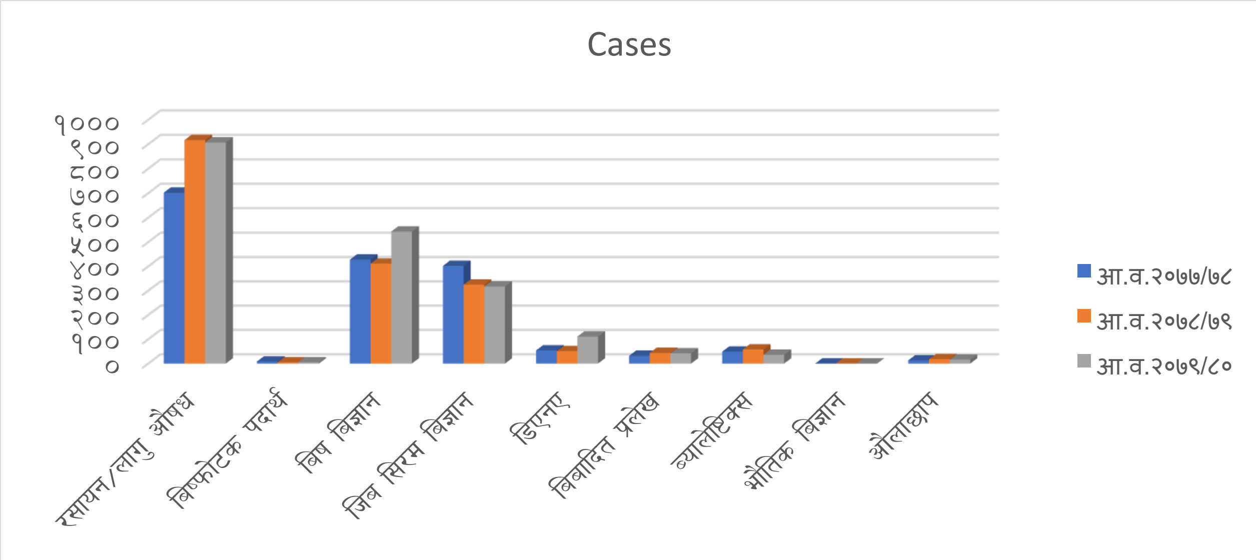

प्रतिवेदनमा उल्लिखित तालिकाहरु तथा माथि उल्लिखित स्तम्भ चित्रमा देहाय बमोजिम मधेश प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा र राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका मुद्दा संख्याहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। उक्त तथ्याङ्कको अध्ययन गर्दा उक्त प्रदेशमा क्रमशः रसायन/ लागू औषध, विष विज्ञान, र जीव सिरम विज्ञान सम्बन्धी केस तथा सोसँग सम्बन्धित नमूनाहरुको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ। मधेश प्रदेशमा हाल राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बर्दिबासले विवादित प्रलेख (Questioned Document) सँग सम्बन्धित परीक्षण सेवाहरु मात्र उपलब्ध गराइरहेको अवस्था छ। यसबाट उक्त प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा उक्त प्रयोगशालाको स्तरोन्नती गरी रसायन/ लागू औषध (Chemistry/Narcotic Drugs) तथा विष विज्ञान (Toxicology) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा जिव सिरम विज्ञान (Bio Sero) तथा डि.एन.ए. (DNA) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची- २ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.१.३. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढी

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	९२	२८५	२	२	१	१
बिष्फोटक पदार्थ	३	३	५	५	९	३५
बिष विज्ञान	४१३	९६२	१६६	५५२	२३	९६
जीव सिरम विज्ञान	१७२	१००५	१३४	८१२	१५३	९९०
डिएनए	३४	६३	३५	६२	३६	६९
विवादित प्रलेख	१८	२१३	२०	२१३	५	३४
ब्यालेष्टिक्स	१५	६४	५	१५३	७	१०
भौतिक विज्ञान	०	०	०	०	०	०
औंठाछाप	१	१	२	१९३	०	०
जम्मा	७४८	२५९६	३६९	१९९२	२३४	१२३५

तालिका १५ सुदूरपश्चिम प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

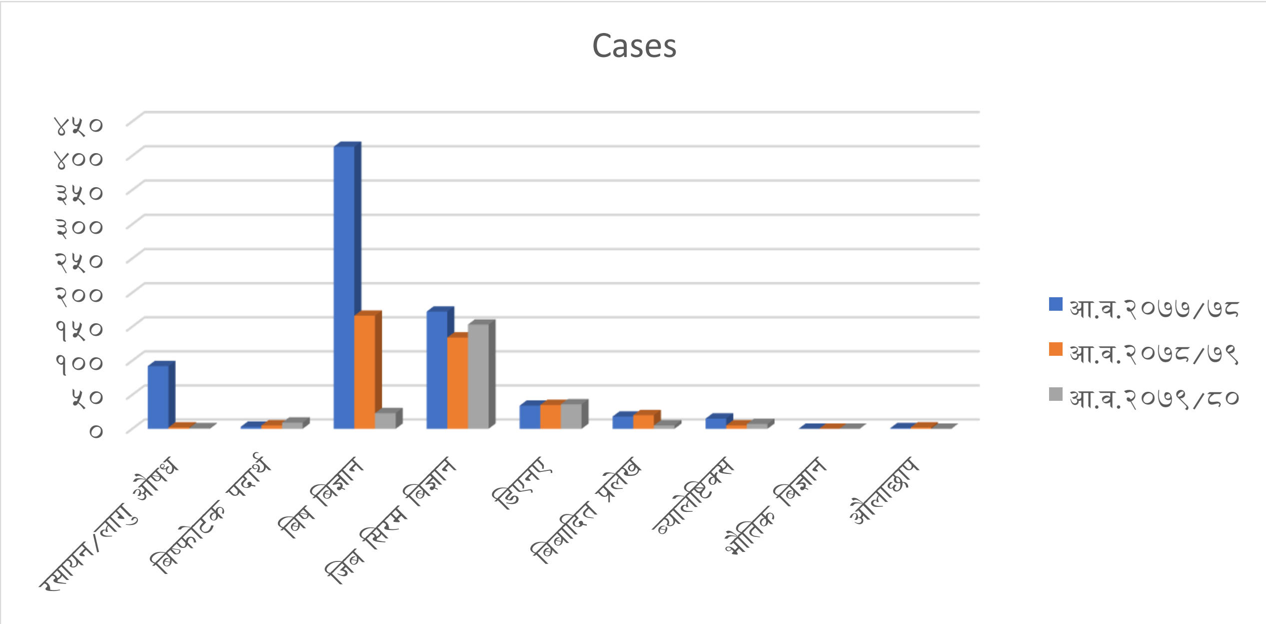

प्रतिवेदनमा उल्लिखित तालिकाहरु तथा माथि उल्लिखित स्तम्भ चित्रमा देहाय बमोजिम सुदूरपश्चिम प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा र राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका मुद्दा संख्याहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। उक्त तथ्याङ्कको अध्ययन गर्दा उक्त प्रदेशमा क्रमशः विष विज्ञान, जीव सिरम विज्ञान सम्बन्धी केस तथा सोसँग सम्बन्धित नमूनाहरुको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ। सुदूरपश्चिम प्रदेशमा हाल राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढीले लागू औषध इकाई (Drugs), विवादित प्रलेख इकाई (Questioned

Documents) र वन्यजन्तुसँग सम्बन्धित परीक्षण सेवाहरु उपलब्ध भइरहेको अवस्था छ। यसबाट उक्त प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा उक्त प्रयोगशालाको स्तरोन्नती गरी विष विज्ञान (Toxicology) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा तथा डि.एन.ए. (DNA) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची २ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.१.४. राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, सुर्खेत

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	७०	७०	८२	८२	११	१९
बिष्फोटक पदार्थ	३	३	१	१	९	१०१
बिष विज्ञान	२७२	८०६	८८	३१३	८	७०
जीव सिरम विज्ञान	१९३	११३०	१३७	८३०	१४०	९०५
डिएनए	३६	६८	३६	६२	५१	९७
विवादित प्रलेख	२६	४६२	२२	५०९	११	३९०
ब्यालेष्टिक्स	८	११८	१७	५३६	१३	२५४
भौतिक विज्ञान	१	१	०	०	०	०
औंठाछाप	४	४	२	३५	२	१३६
जम्मा	६१३	२६६२	३८५	२३६८	२४५	१९७२

तालिका १६ कर्णाली प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

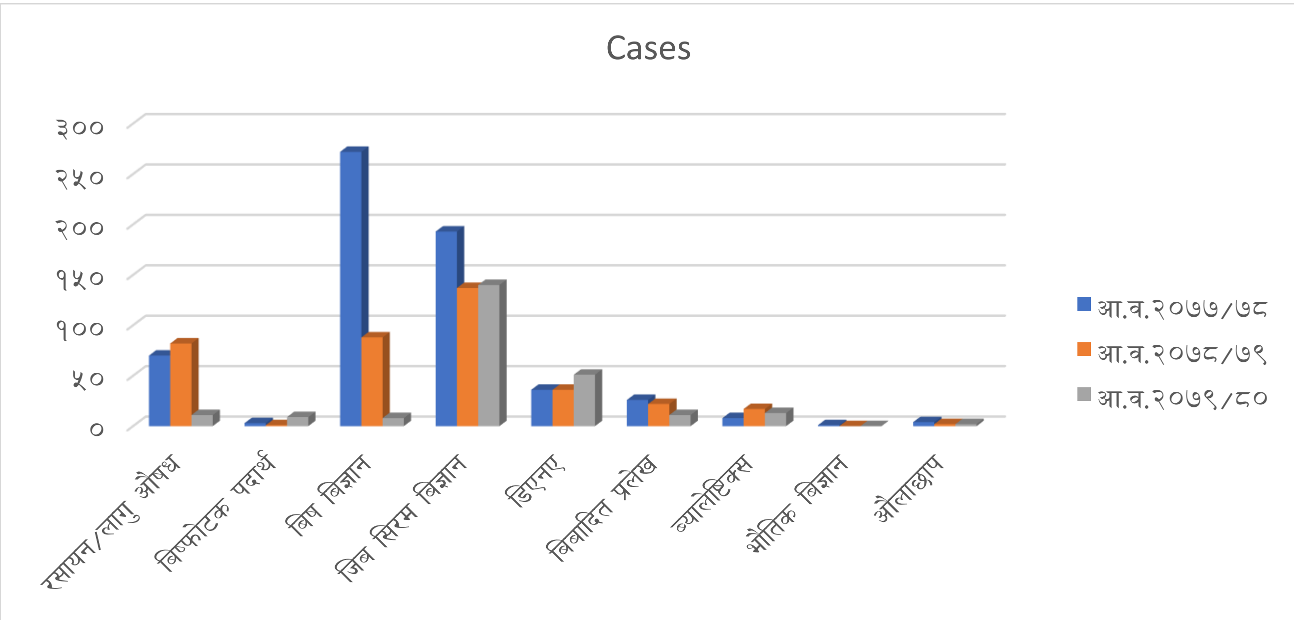

प्रतिवेदनमा उल्लिखित तालिकाहरु तथा माथि उल्लिखित स्तम्भ चित्रमा देहाय बमोजिम कर्णाली प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा र राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका मुद्दा संख्याहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। उक्त तथ्याङ्कको अध्ययन गर्दा उक्त प्रदेशमा क्रमशः विष विज्ञान, जीव सिरम विज्ञान तथा रसायन/लागू औषधसँग सम्बन्धी केस तथा सोसँग सम्बन्धित नमूनाहरुको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ। कर्णाली प्रदेशमा हाल राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, सुर्खेतले बायोलोजी र लागू औषधको सेवा विस्तार गर्ने क्रममा रहेको देखिन्छ। उक्त क्रममा प्रयोगशाला सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने केही उपकरण खरिद भएको तथा आवश्यक कर्मचारीहरुको पदपूर्तिको लागि विज्ञापन भई छनौट प्रकृयामा रहेकोले हाल संचालनमा नरहेको अवस्था देखिन्छ भने उक्त प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा उक्त प्रयोगशालालाई सञ्चालनमा ल्याउन आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची- २ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.२ नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	२५८९	२७८२	३०८०	३०८०	२४६०	१०९२३
बिष्फोटक पदार्थ	४६	४६	५८	५८	७५	३९८
बिष विज्ञान	२७१९	७७८९	२१९०	७१४५	१७१६	६३५७
जीव सिरम विज्ञान	२२५८	१३२६०	२०४१	१२३८०	१९५४	१२६२३
डिएनए	४४८	८६२	४७०	८६४	६२६	१२१४
विवादित प्रलेख	२७३	७९७६	२८०	७५१४	२८७	४१६११
ब्यालेष्टिक्स	२३४	८४१४	२१४	८७४८	१९९	२८७९
भौतिक विज्ञान	१७	१८	१९	२१	२४	२७
औंठाछाप	८२	८२	१०४	४४५१	१२६	५३८७
जम्मा	८६६६	४१२२९	८४५६	४४२६१	७४६७	८१४१९

तालिका १७ नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

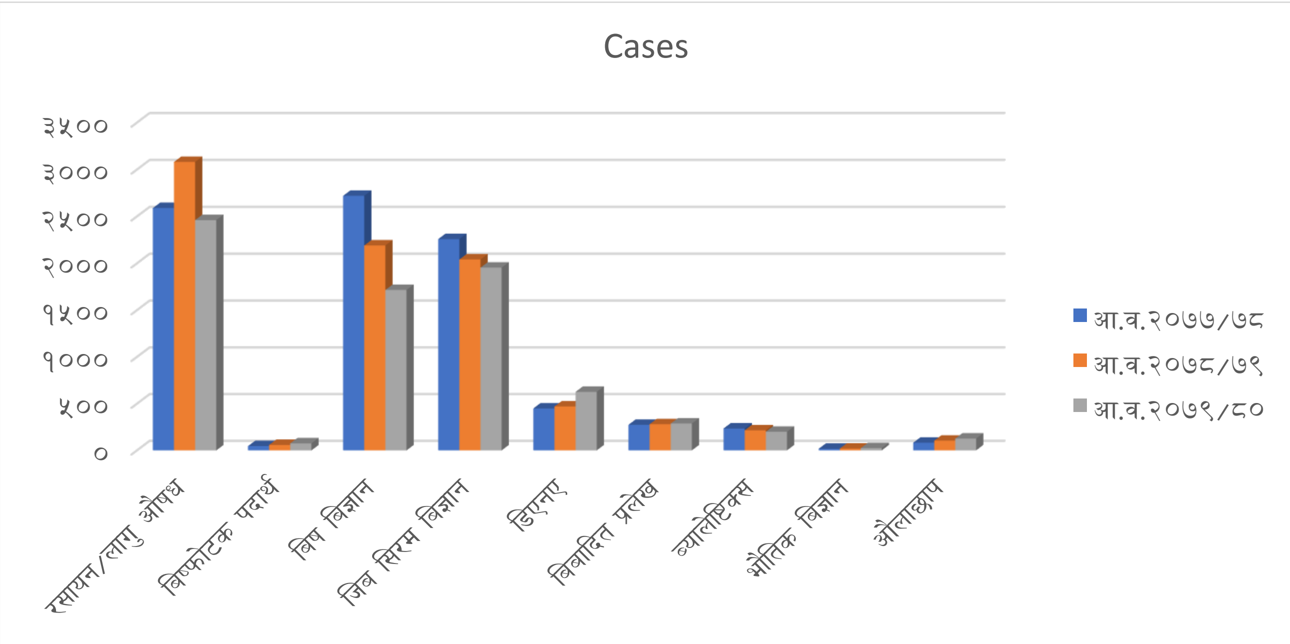

माथि उल्लिखित तालिका तथा स्तम्भ चित्रबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका केसहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। हाल कसूर अनुसन्धानका लागि प्राप्त केस तथा सो को नमूनाहरुको परीक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि ११ वटा शाखाहरु सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ। उक्त प्रयोगशालामा देहाय बमोजिमका विषयमा स्तरोन्नती गर्न आवश्यक देखिन्छ:

- केस चाप एवं वृत्ति विकासलाई मध्यनजर गर्दै दरबन्दीहरू थप गर्नु पर्ने,

- भौतिक पूर्वाधारको सन्दर्भमा अतिरिक्त भवन निर्माण, प्राविधिक एवम् भण्डारण कक्षहरुको निर्माण तथा कर्मचारी आवासको निर्माण गर्नु पर्ने,
- आवश्यक उपकरण खरिद गर्नु पर्ने,
- प्रयोगशालाका कर्मचारीहरुको लागि आवश्यक तालिम सञ्चालन गर्नु पर्ने,

यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची २ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.२.१ नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, धरान

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	६७१	६७१	७३१	७३१	४१०	१४१५
बिष्फोटक पदार्थ	६	६	११	११	११	६६
बिष विज्ञान	७५	२२२	१०२	३९५	७४	२१६
जीव सिरम विज्ञान	४०७	२३९०	३६४	२२०७	३५१	२२६५
डिएनए	८४	१६३	८०	१५१	१०३	२०१
विवादित प्रलेख	४०	१५३६	२९	७९१	३३	३१२८०
ब्यालेष्टिक्स	४२	५०६	३९	८१४	३४	५९९
भौतिक विज्ञान	१	१	०	०	०	०
औंठाछाप	१८	१८	१०	२९३	४	५४
जम्मा	१३४४	५५१३	१३६६	५३९३	१०२०	३६०९६

तालिका १८ कोशी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

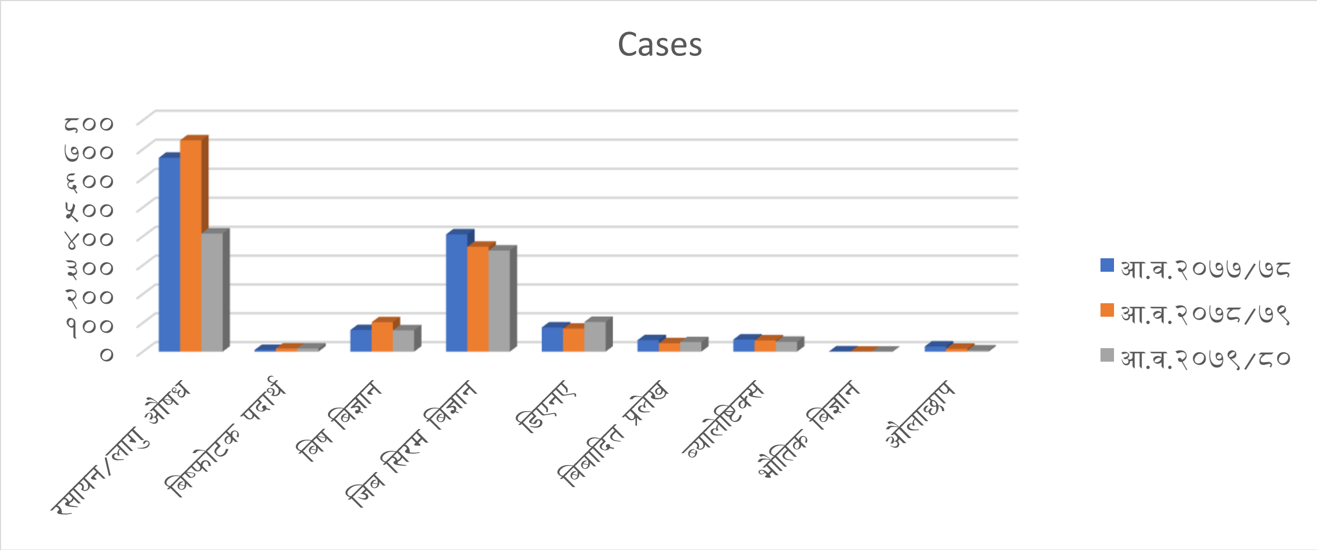

प्रतिवेदनमा उल्लिखित तालिकाहरु तथा माथि उल्लिखित स्तम्भ चित्रमा देहाय बमोजिम कोशी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा र राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका मुद्दा संख्याहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। उक्त तथ्याङ्कको अध्ययन गर्दा उक्त प्रदेशमा क्रमशः रसायन/ लागू औषध (Chemistry/ Drugs), जीव सिरम विज्ञान (Bio-Sero) तथा डि.एन.ए. र विष विज्ञान (Toxicology) सँग सम्बन्धी केसहरुको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ। कोशी प्रदेशमा हाल नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, धरानले विष विज्ञान शाखा र रसायन तथा लागू औषधसँग सम्बन्धित परीक्षण सेवाहरु उपलब्ध गराइरहेको अवस्था छ। यसबाट उक्त प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा उक्त प्रयोगशालाको स्तरोन्नती गरी जीव सिरम (Bio- Sero) तथा विष विज्ञान (Toxicology) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा विवादित प्रलेख (Questioned Documents) र Finger Print सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ।

यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची- २ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.२.२. नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्ज

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	२४८	२४८	२५२	२५२	१९२	१२७

बिष्फोटक पदार्थ	५	५	९	९	२०	९८
बिष विज्ञान	६७०	१९९५	४७१	१४८०	१९२	७३२
जीव सिरम विज्ञान	३२०	१८९५	३२१	१९४८	३२८	२१२०
डिएनए	७३	१४१	११७	२१९	९५	१८७
विवादित प्रलेख	३२	७६६	४१	६५६	२८	१२५१
ब्यालेष्टिक्स	३८	९९६	२९	५१८३	४३	१३६५
भौतिक विज्ञान	०	०	३	४	०	०
औंठाछाप	१४	१४	१८	७३७	६	१५०
जम्मा	१४००	६०६०	१२६१	१०४८८	९०४	६८३०

तालिका १९ लुम्बिनी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

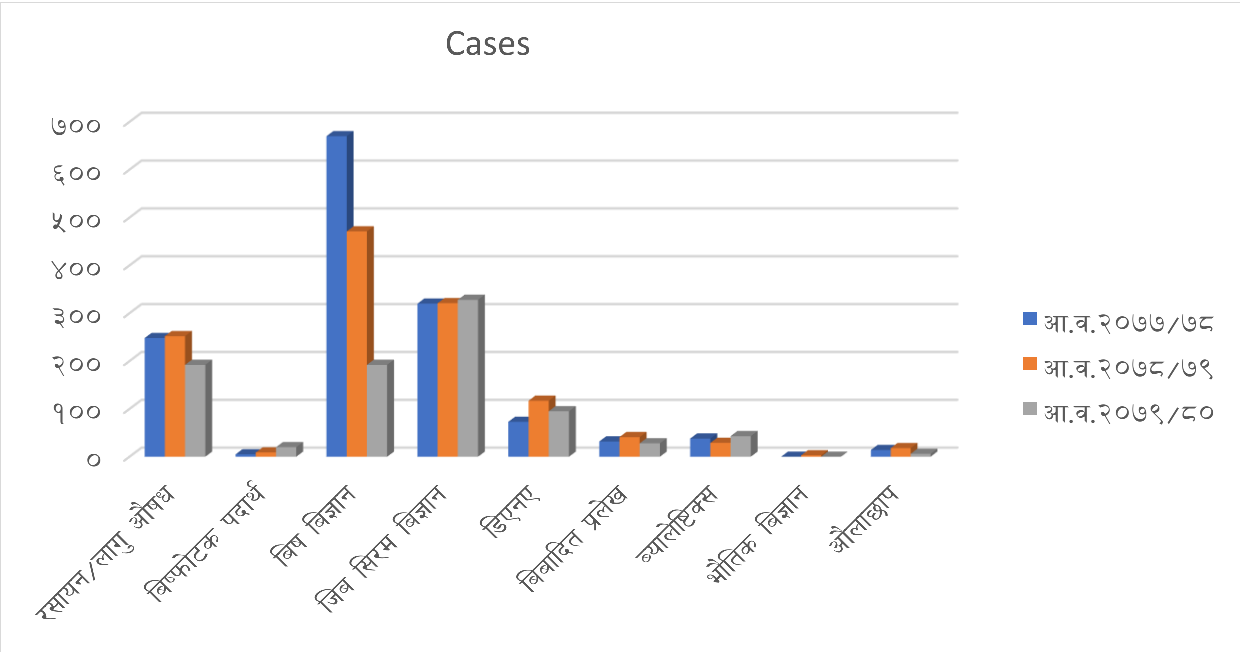

प्रतिवेदनमा उल्लिखित तालिकाहरु तथा माथि उल्लिखित स्तम्भ चित्रमा देहाय बमोजिम लुम्बिनी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा र राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका मुद्दा संख्याहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। उक्त तथ्याङ्कको अध्ययन गर्दा उक्त प्रदेशमा क्रमशः विष विज्ञान, रसायन/ लागू औषध र जीव सिरम विज्ञान सम्बन्धी केस तथा सोसँग सम्बन्धित नमूनाहरुको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ। लुम्बिनी प्रदेशमा हाल राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बुटवलले वन्यजन्तु तथा डि.एन.ए. (देवानी प्रकृतिको मात्रै) सँग र नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्जमा विष विज्ञान (Toxicology) सम्बन्धित सेवाहरु उपलब्ध गराइरहेको अवस्था छ। यसबाट उक्त प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा उक्त प्रयोगशालाको स्तरोन्नती गरी लागू औषध (Chemistry) तथा

जिव सिरम विज्ञानसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा विवादित प्रलेख तथा औंठाछापसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ।

यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची- २ मा उल्लेख गरिएको छ।

परिच्छेद चारः नयाँ विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापनाको आवश्यकता

४.१ गण्डकी प्रदेश

वर्तमान अवस्थामा नेपालको संघीय संरचना संघ, प्रदेश र स्थानियस्तरमा रुपान्तरण भई प्रशासनिक तथा सेवा प्रवाहका कार्यहरु तीनै तहबाट कार्यान्वयन हुँदै आइरहेको छ। यसै अनुरुप कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन तथा न्याय सम्पादनलाई वैज्ञानिक, वस्तुनिष्ठ र प्रभावकारी बनाउन अधिकांश प्रदेशहरुमा विधि विज्ञान प्रयोगशालाहरु स्थापना भई सञ्चालनमा रहेकोमा गण्डकी प्रदेशमा मात्र प्रयोगशाला नरहेको अवस्था छ। सर्वोच्च अदालतको केन्द्रीय न्याय क्षेत्र समन्वय समितिको कार्य योजना २०७२ तथा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदनहरुमा समेत प्रत्येक प्रदेशमा कम्तीमा पनि एक विधि विज्ञान प्रयोगशालाको स्थापना हुनुपर्ने भनि समावेश भएको परिप्रेक्षमा गण्डकी प्रदेशमा समेत विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना गर्नु अपरिहार्य देखिन्छ।

गण्डकी प्रदेशबाट कसूरको अनुसन्धानको क्रममा संकलित नमूनाहरु परीक्षणका लागि केन्द्रमा ल्याउनुपर्ने बाध्यता रहेको छ। उक्त प्रदेशमा प्रयोगशाला स्थापना हुँदा समस्या न्यूनिकरण हुने तथा अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय सम्पादनको कार्य छिटो छरितो र प्रभावकारी हुनेमा दुईमत रहँदैन। यस प्रयोगशालाको स्थापनाले राज्यको आर्थिक भारमा समेत न्यूनिकरण गरी प्रमाणको ग्राह्यतामा वृद्धि गराउने अवस्था रहन्छ।

तालिका २० गण्डकी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा परीक्षणका लागि दर्ता भएका फाइल संख्याहरु

शाखा	आ.व.२०७७/७८		आ.व.२०७८/७९		आ.व.२०७९/८०	
	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना	मुद्दा संख्या	नमूना
रसायन/लागू औषध	**३०४**	**३०४**	**४३०**	**४३०**	**२९५**	**१९९५**
बिष्फोटक पदार्थ	११	११	१०	१०	९	४३
बिष विज्ञान	**२५४**	**७६३**	**२४२**	**७५१**	**२४४**	**९९८**
जीव सिरम विज्ञान	१६६	९७०	२०७	१२५८	१९९	१२८८
डिएनए	४८	९६	५१	९७	६५	१२८
विवादित प्रलेख	१८	६४२	२२	६२४	४४	३०६
ब्यालेष्टिक्स	४०	४३५	१७	१३६८	२४	४१
भौतिक विज्ञान	०	०	०	०	०	०
औंलाछाप	७	७	६	२६०	३१	५९१
जम्मा	८४८	३२२८	९८५	४७९८	९११	५३९०

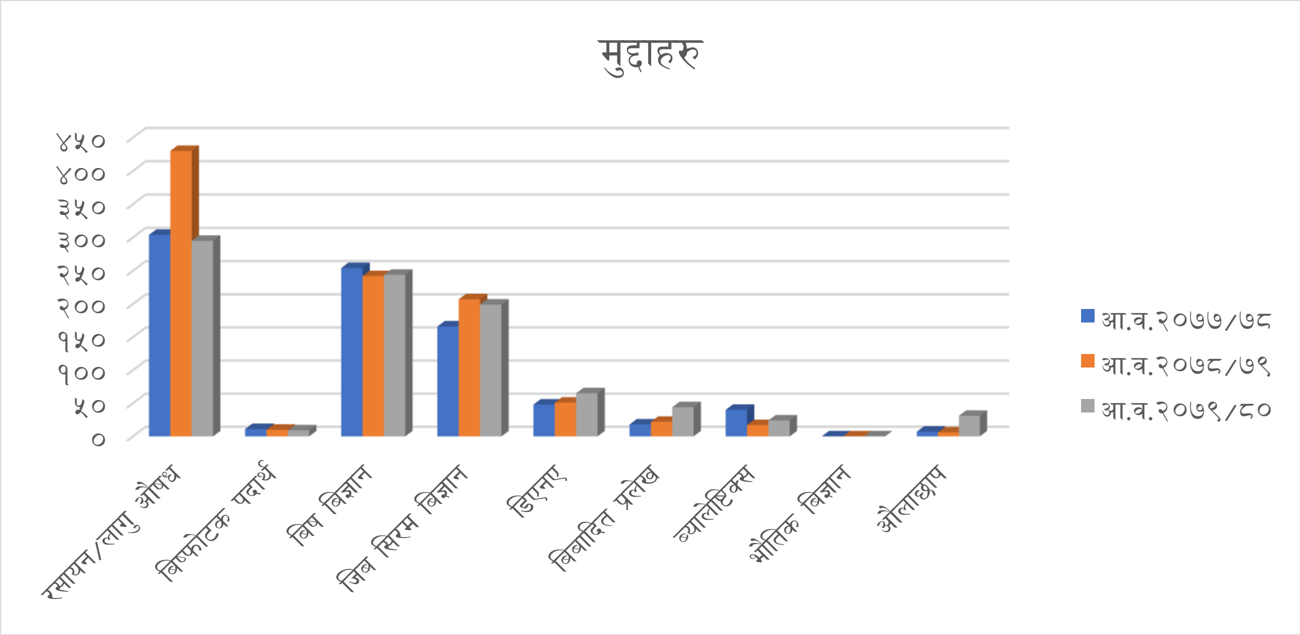

प्रतिवेदनमा उल्लिखित तालिकाहरु तथा माथि उल्लिखित स्तम्भ चित्रमा देहाय बमोजिम गण्डकी प्रदेशबाट नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा विगत तीन वर्षमा र राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा आ.व. २०७९/०८० मा परीक्षणका लागि दर्ता भएका मुद्दा संख्याहरुको तथ्याङ्क देखिन्छ। उक्त तथ्याङ्कको अध्ययन गर्दा उक्त प्रदेशमा क्रमशः रसायन/ लागू औषध, विष विज्ञान र जीव सिरम विज्ञान सम्बन्धी केस तथा सो सँग सम्बन्धित नमूनाहरुको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ। यद्यपी गण्डकी प्रदेशमा हालसम्म विधि विज्ञान प्रयोगशालाको स्थापना भएको अवस्था छैन। विगत तीन आर्थिक वर्षदेखि गण्डकी प्रदेशमा रहेको मुद्दाहरुको संख्या र परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्थाले समेत उक्त प्रदेशमा प्रयोगशाला स्थापनाको अपरिहार्यरता रहेको देखिन्छ। प्रयोगशाला स्थापनार्थ अल्पकालिन रुपमा रसायन/ लागू औषध र विष विज्ञानसँग सम्बन्धित इकाइको स्थापना हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालिन रुपमा जीव सिरम विज्ञानसँग सम्बन्धित इकाइको स्थापना हुन आवश्यक देखिन्छ। अल्पकालिनमा Forensic DNA, दीर्घकालिनमा रसायन/ लागू औषध र विष विज्ञानसँग सम्बन्धित इकाईको स्थापना हुन आवश्यक देखिन्छ।

अतः गण्डकी प्रदेशमा प्रयोगशाला स्थापनाको लागि आवश्यक पुर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण अनुसूची २ मा उल्लेख गरिएको छ।

परिच्छेद ५

अध्ययनबाट देखिएको समस्या र सुझाव

५.१ अध्ययनबाट देखिएका समस्याहरुः

विधि विज्ञान प्रयोगशालाहरुको स्थालगत अध्ययन भ्रमण तथा सरोकारवालाहरुसँगको छलफलबाट देखिएका समस्याहरु निम्नानुसार रहेका छन्:

५.१.१ कानून र नीतिगत समस्याहरु

१. हाल सञ्चालनमा रहेको प्रयोगशालाहरु विशिष्टिकृत कानून बमोजिम सञ्चालन नभएको,

२. विधि विज्ञान सम्बन्धी विशिष्टीकृत कानूनी व्यवस्था नभएको,

३. प्रादेशिक प्रयोगशालाहरुलाई केन्द्रिय प्रयोगशालाहरुले नियन्त्रण, अनुगमन गर्ने संयन्त्र नभएको,

४. नेपाल प्रहरी अपराध अनुसन्धान विभाग अन्तरगत रहेको नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको पुर्णरुपमा कार्यात्मक स्वायत्तता र स्वतन्त्रता नरहेको,

५. वर्तमान अवस्थामा नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको काम, कर्तव्य र अधिकार प्रहरी नियमावली, २०७१ मा नतोकिएको हुँदा प्रयोगशालाको कार्यसञ्चालनमा कठिनाई रहेको, (के कुरामा कठिनाई रहेको)

६. सर्वोच्च अदालत न्यायिक सुधार समितिको प्रतिवेदन र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदनले पनि प्रत्येक प्रदेशमा विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको भए तापनि सो को प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन भएको नदेखिएको,

७. हाल सबै प्रकारका सेवाहरु उपलब्ध हुन नसकेको,

८. परीक्षण पश्चात् बाँकी रहेका सबुद प्रमाणहरू नष्ट गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि नभएको,

५.१.२ भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी समस्याहरु

१. कार्यालयको लागि जग्गा, आवास प्राप्त गर्न कठिनाई रहेको,

२. केसको चाप अनुसार परीक्षणका लागि प्राप्त हुने नमूनाका लागि भण्डारण तथा संरक्षण लगायत अन्य परीक्षण कार्यका लागि भौतिक पूर्वाधारको कमि रहेको,

३. उपकरणहरु संचालनको लागि 3 Phase Line र निरन्तर २४ घण्टा विद्युत सेवा उपलब्ध नभएको,

४. संकलित नमूनाहरुको उचित भण्डारणको व्यवस्था अपर्याप्त रहेकोमा उक्त नमूनाहरु सडि गली décompose हुने अवस्था आउने र त्यसले नकारात्मक परिणाम आउने गरेको,

५. पुस्तकालयको अभाव रहेको,

६. परीक्षण पश्चात् बाँकी रहेका सबुद प्रमाणहरू नष्ट गर्ने स्थानको अभाव रहेको,

७. नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, नेपालगञ्ज इकाइमा रहेको भवनमा गैरसरकारी संस्थाको कार्यालय सञ्चालनमा रहेको देखिँदा प्रयोगशालाको कार्य सञ्चालनमा प्रभाव पर्न सक्ने।

५.१.३ जनशक्ति तथा वृत्ति विकास सम्बन्धी समस्याहरु

१. विधि विज्ञान सम्बन्धी नेपालमा कुनै पनि अध्यापन गराउने संस्था र तालिम प्रदायक संस्था नरहेको,

२. केसको अनुपातमा जनशक्ति ज्यादै न्यून रहेको,

३. लामो समयदेखि O&M नभएको, कर्मचारीको वृत्ति विकासमा वाधा परेकोले गर्दा जनशक्ति पलायन हुने गरेको,

४. जनशक्तिको अभावमा नमूनाहरु लामो समय सम्म भण्डारण गर्नु पर्ने बाध्यता रहेको र ढिलो गरी परीक्षण गर्दा नतिजामा समेत फरक पर्न सक्ने सम्भावना रहेको,

५. बिष्फोटक पदार्थहरुको परीक्षण गर्ने तालिम प्राप्त जनशक्ति नभएको र नेपाल प्रहरीको विधि विज्ञान प्रयोगशालाको लागू औषध शाखाबाट सो कार्य भई रहेको,

६. वृत्ति विकासका सीमित अवसरको कारण लामो समय सम्म एकै पदमा रहनु पर्ने,

७. नेपाल प्रहरीको विधि विज्ञान प्रयोगशालाको कर्मचारीहरुको पद विधि विज्ञानको कार्य प्रकृति अनुसार राखिनु पर्नेमा सो नभएको।

५.१.४ उपकरण सम्बन्धी समस्याहरु

१. परीक्षणका लागि आवश्यक पर्ने नियन्त्रित Certified Reference Materials (CRM) नमूना सजिलै उपलब्ध हुने नगरेको,

२. परिक्षण पश्चात बाँकी रहेका भिषेरा, अन्य जैविक नमूनाहरु विधिपुर्वक नष्ट गर्न /जलाउन प्रादेशिक स्तरका प्रयोगशालाहरुमा उच्च क्षमताको Incinerator को अभाव रहेको,

३. सवारी साधन नभएकोले प्रयोगशालामा आवश्यक पर्ने केमिकल लगायत अन्य सामग्रीहरुको ओसारपसार साथै आकष्मिक दुर्घटना हुँदा उद्धारमा समस्या रहेको।

५.१.५ वित्तिय स्रोत तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी समस्याहरु

१. प्रयोगशालाको काम कारवाहीमा प्रयोग हुने उपकरण तथा रसायनहरु खर्चिलो हुने र सोका लागि प्रयाप्त बजेटको अभाव रहेको,

२. केसको बढ्दो चाप अनुसारको बजेट नहुँदा परीक्षण कार्यमा वाधा पर्न गरेको,

३. वार्षिक मर्मत सम्भार सम्झौता (Annual Maintenance Contract, AMC) का लागि सीमित बजेट रहेको।

५.१.६ कार्यसम्पादन तथा कार्यबोझ सम्बन्धी समस्याहरु

१. प्रदेशस्तरमा रहेका प्रयोगशालाहरुबाट १-२ शाखा बाहेकका अन्य शाखाहरुले परीक्षणको सुविधा प्रदान गर्न नसकेको अवसथामा केन्द्रीय स्तरमा स्थापित दुई प्रयोगशालाहरुबाट अधिकांश विधि विज्ञान सम्बन्धी सेवाहरु प्रदान गर्नुपर्ने बाध्यता रहेकोले परीक्षणको चाप केन्द्रमा नै रहेको।

५.१.७ सेवा विस्तार सम्बन्धी समस्याहरु

१. गण्डकी प्रदेश अन्तरगत विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना नभएको अवस्थामा परीक्षणका लागि केन्द्रमा नै ल्याउनु पर्ने बाध्यता रहेको।

५.१.८ अन्य

१. पेशागत स्वास्थ्य सुरक्षाका लागि मापदण्ड बमोजिमको व्यवस्था नभएको,
२. हाल प्रयोगशालाहरुमा रेशाहरू (Fibres), शिशा (Glass), रंग (Paints), Foot prints, Tool marks, Voice Spectrum, प्रज्वलनशील पदार्थ जस्ता परीक्षण सुविधा नभएकाले नमूना फिर्ता गर्ने गरिएकोले सो परीक्षण गर्न थप जनशक्ति, उपकरण र तालीम आवश्यक रहेको,
३. कार्य वातावरण, व्यक्तिगत सुरक्षा, वातावरणीय सुरक्षाको उचित प्रबन्ध हुन नसकेको।

५.२ अध्ययनको सुझाव

विधि विज्ञान प्रयोगशालाहरुको स्थालगत अध्ययन, भ्रमण तथा सरोकारवालाहरुसँगको छलफलबाट देखिएका समस्याहरु न्यूनिकरण र समाधानका लागि निम्नानुसारका सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छः

५.२.१ कानून र नीतिगत सुझाव

- विधि विज्ञान प्रयोगशालाको काम, कर्तव्य, अधिकार, परिदृश्य, परिलक्ष्य र मूल्य मान्यताका बारेमा कानूनमा उल्लेख हुनु आवश्यक रहेको,
- प्रादेशिक प्रयोगशालाहरुलाई केन्द्रिय प्रयोगशालाहरुले नियन्त्रण, अनुगमन गर्ने संयन्त्र विकास गर्न आवश्यक रहेको,
- नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको नाम परिवर्तन गरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला राख्दा उपयुक्त हुने,
- अन्य मुलुकका विधि विज्ञान प्रयोगशालामा कार्य गर्ने जनशक्तिको प्राविधिक पद (Position) परिभाषित भएकोले नेपालमा हाल कार्यरत सम्पूर्ण कर्मचारीहरुको पद परिभाषित हुनुपर्ने आवश्यक छ,
- नेपाल प्रहरीको धरान र नेपालगञ्ज स्थित विधि विज्ञान प्रयोगशालाको नाममा विधि विज्ञान इकाई राखिएकोले उक्त प्रयोगशालाहरुको प्रकृति अनुसार नाम परिवर्तन गरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला, शाखा कार्यालय धरान र नेपालगञ्ज हुनुपर्ने,
- हाल नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला अपराध अनुसन्धान विभाग अन्तरगत रहेकोले थप स्वायत्तताका लागि उक्त विभागबाट अलग गरी प्रयोगशालालाई स्वायत्त र स्वतन्त्र निकायको रुपमा स्थापना गर्नुपर्ने,

५.२.२ भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी सुझाव

- वायोलोजी सेरोलोजी र डि.एन.ए. प्रोफाइलिङ शाखाको मापदण्ड अनुसार प्रयोगशालाहरुको भवन निर्माण र स्तरोन्नती हुन जरुरी छ,
- वि.पि.कोइराला चिकित्सा विज्ञान प्रतिष्ठान घोपा धरानको भवनबाट संचालन हुँदै आईरहेको विष विज्ञान शाखालाई पनि आफ्नै प्रयोगशाला भवनमा स्थानान्तरण गरी एकै ठाँउबाट विधि विज्ञान सेवा उपलव्ध गराउन उचित हुने देखिन्छ। यसका लागी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण जारी भएकोमा उक्त कार्य शिघ्रताका साथ सम्पन्न गर्नुपर्ने,
- प्रमाणको सुरक्षा तथा विश्वासनियता वृद्धिका लागि प्रत्येक प्रयोगशालाहरुले आफ्नै भवनबाट सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने,

- नेपाल प्रहरीको नेपालगन्ज स्थित प्रयोगशालाको परिसरमा गैर सरकारी संस्थाको रुपमा स्थापित लागू औषध दुर्व्यसन परामर्श केन्द्रले सरकारी सम्पत्ति प्रयोग गरी संचालनमा रहेकोले प्रयोगशालाको सुरक्षा तथा संवेदनशिलतालाई मध्येनजरमा राख्दै उक्त संस्थालाई तत्काल हटाउनु पर्ने,

५.२.३ जनशक्ति तथा वृत्ति विकास सम्बन्धी सुझाव

- परीक्षण हुन नसकी बाँकी रहेका केसहरुलाई फञ्छ्यौट गर्ने गरी समयमै परीक्षण प्रतिवेदन सम्बन्धित निकायलाई उपलब्ध गराउन थप जनशक्तिको आवश्यकता रहेकोले यसका लागि संगठन र सर्वेक्षण (Organization & Management Survey) हुन जरुरी छ,
- कसूरको प्रकृति अनुसार भौतिक सवुद प्रमाणहरुको वैज्ञानिक परीक्षण विधि पनि दिनानुदिन परिवर्तन हुदै गई रहेको परिप्रेक्ष्यमा समय सापेक्ष अत्याधुनिक वैज्ञानिक उपकरण तथा ती उपकरणहरु प्रयोग गर्नको लागी आवश्यक पर्ने विशेषज्ञहरुलाई समय समयमा सम्बन्धित विषयमा तालिमको व्यवस्था हुनु आवश्यक छ,
- अन्तराष्ट्रिय स्तरको यस्तै प्रकृतिका प्रयोगशालाहरुमा अवलोकन भ्रमण, तालिम, गोष्ठी, सेमिनार आदि कार्यक्रमहरुमा प्रयोगशालाका विशेषज्ञहरुलाई ज्ञान, सीप र दक्षता आदान प्रदान गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन भएमा विशेषज्ञ सेवा अझ प्रभावकारी हुने देखिन्छ,
- प्रहरी नियमावली २०७१ जारी भए पश्चात तत्कालीन प्रयोगशालामा कार्यरत जनपद समूह तर्फका प्र.ज. देखि प्र.ना.नि. सम्मका प्रहरी कर्मचारीहरुलाई प्राविधिक मानिएकोले प्रयोगशालाबाट अन्यत्र सरुवा नहुने अवस्था रहेको तथा वृत्ति विकासको क्रममा विशेषज्ञको दरवन्दी खाली हुँदा उक्त दरवन्दीमा ती प्रहरी कर्मचारीहरुलाई बढुवा गर्दा विशेषज्ञको संख्या कम हुने र परीक्षण कार्यमा वाधा पर्ने हुँदा वैज्ञानिक जनशक्ति र प्रयोगशाला सहायक जनशक्तिलाई परिभाषित गर्न र तीनको संख्या निर्धारण गर्न आवश्यक छ,

५.२.४ उपकरण सम्बन्धी सुझाव

- विष विज्ञान तथा रसायन शाखाको प्रयोगशाला वातावरण अनुकूलित नभएको तथा स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिम पूर्ण अवस्थामा हुँदा जोखिम न्यूनिकरणको लागि पेशागत सुरक्षाका नीतिहरु निर्माण भौतिक उपकरणहरुको व्यवस्था र स्रोत सुनिश्चितता गर्नुपर्ने,

५.२.६ कार्यसम्पादन तथा कार्यबोझ सम्बन्धी सुझाव

- कर्मचारी आवास र कर्मचारीहरुको लागि जोखिम भत्ताको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने,

५.२.७ सेवा विस्तार सम्बन्धी सुझाव

- गण्डकी प्रदेश अन्तरगत विधि विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना नभएको अवस्थामा परीक्षणका लागि केन्द्रमा नै ल्याउनु पर्ने बाध्यता रहेकोले उक्त प्रदेशमा प्रयोगशालाको स्थापना गर्नु पर्ने।

५.२.८ अन्य सुझाव

हाल प्रयोगशालाहरुमा रेशाहरू (Fibres), शिशा (Glass), रंग (Paints), Foot prints, Tool marks, Voice Spectrum, प्रज्वलनशील पदार्थ जस्ता परीक्षण सुविधा नभएकाले नमूना फिर्ता गर्ने गरिएकोले सो परीक्षण गर्न थप जनशक्ति, उपकरण र तालीमको व्यवस्था गरिनु पर्ने।

५.३ निष्कर्ष

राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाका कर्मचारीहरुको लागि आवश्यक तालिम सञ्चालन गर्नु पर्ने, भौतिक सवुद प्रमाण परीक्षण मार्फत सर्वसुलभ न्यायमा विधि विज्ञान प्रयोगशाला आवश्यक रहेकोमा विभिन्न पक्षहरुलाई विश्लेषण गरी शाखा विस्तार गर्नु पर्ने, संख्यात्मक बृद्विभन्दा समसामयिक सेवा, भौतिक पूर्वाधार सहितको केन्द्रमा एक अत्याधुनिक तथा धेरै प्रदेशको केसलाई समेटिन सक्ने दुई वटा शाखा कार्यालय विस्तार गर्नु पर्ने तथा उक्त प्रयोगशालाको आफ्नै स्वामित्वको जग्गा नभएको केन्द्रसँगै शाखा प्रयोगाशालामा नियमित कार्य संचालनसँगै सेवा विस्तारमा कठिनाई रहेकोले आफ्नै स्वामित्वको भवनबाट सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने देखिन्छ। लुम्बिनी प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बुटवललाई स्तरोन्नती गरी लागू औषध (Chemistry) तथा विष विज्ञानसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा विवादित प्रलेख तथा औंठाछापसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ। मधेश प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा यस राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, बर्दिबासलाई स्तरोन्नती गरी रसायन/ लागू औषध (Chemistry/Narcotic Drugs) तथा विष विज्ञान (Toxicology) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा जिव सिरम विज्ञान (Bio Sero) तथा डि.एन.ए. (DNA) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ। सुदूरपश्चिम प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा यस राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, धनगढीलाई स्तरोन्नती गरी विष विज्ञान (Toxicology) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा तथा डि.एन.ए. (DNA) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ। राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला शाखा कार्यालय, सुर्खेत सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने केही उपकरण खरिद भएको तथा आवश्यक कर्मचारीहरुको पदपूर्तिको लागि विज्ञापन भई छनौट प्रकृयामा रहेकोले हाल संचालनमा नरहेको अवस्था देखिन्छ भने कर्णाली प्रदेशमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा उक्त प्रयोगशालालाई सञ्चालनमा ल्याउन आवश्यक देखिन्छ।

नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा केस चाप एवं वृत्ति विकासलाई मध्यनजर गर्दै दरबन्दीहरू थप गर्नु पर्ने, भौतिक पूर्वाधारको सन्दर्भमा अतिरिक्त भवन निर्माण, प्राविधिक एवम् भण्डारण कक्षहरुको निर्माण तथा कर्मचारी आवासको निर्माण गर्नु पर्ने, आवश्यक उपकरण खरिद गर्नु पर्ने, प्रयोगशालाका कर्मचारीहरुको लागि आवश्यक तालिम सञ्चालनको विषयमा स्तरोन्नती गर्न आवश्यक देखिन्छ। नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, धरानमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा यस प्रयोगशालाको स्तरोन्नती गरी जीव सिरम (Bio- Sero) तथा विष विज्ञान (Toxicology) सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा विवादित प्रलेख (Questioned Documents) र Finger Print सँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक

देखिन्छ। नेपाल प्रहरी प्रदेश कार्यालय, विधि विज्ञान इकाई, नेपालगञ्जमा अनुसन्धान तथा मुद्दाको परीक्षणको आवश्यकता हेर्दा अल्पकालीन रुपमा यस प्रयोगशालाको स्तरोन्नती गरी लागू औषध (Chemistry) तथा विष विज्ञानसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ भने दीर्घकालीन रुपमा विवादित प्रलेख तथा औंठाछापसँग सम्बन्धित इकाईको विस्तार हुन आवश्यक देखिन्छ।

अनुसूची-१: प्रयोगशालाहरुको स्थलगत अध्ययनको क्रममा खिचिएको तस्विरहरु

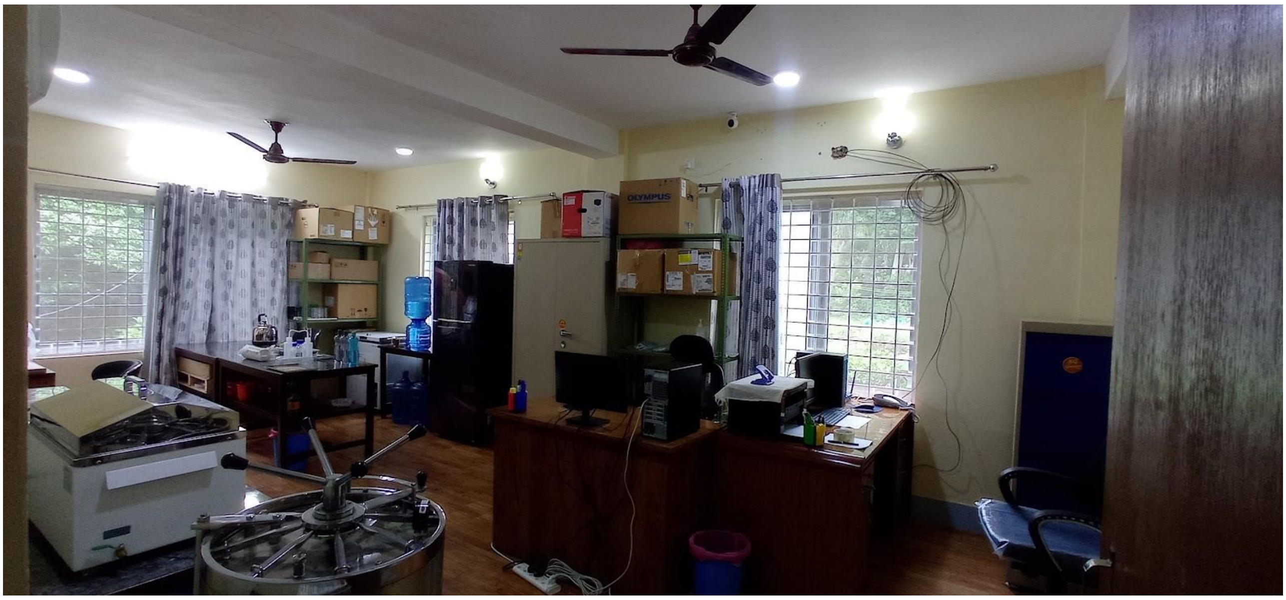

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय
अपराध अनुसन्धान एवं कार्य विभाग
प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशाला
नेपालगंज, बाँके
स्था. :२०७८
सम्पर्क नं. :
इमेल ठेगाना :

नेपाल प्रहरी र ने.ग.उप म.न.पा.को सहकार्यमा संचालित
लागु औषध विरुद्ध
निःशुल्क परामर्श केन्द्र
नेपालगंज, बाँके
स्था. :२०७६
सम्पर्क नं. :-९८५८०७०१९९
इमेल ठेगाना :-

~ स्वागतम ~
Nepal Police Province Office
Forensic Science Unit
Chemistry/Narcotics Section

Email:-nppodharan_fsl@nepalpolice.gov.np
Nepal Police Province Office
Forensic Science Unit
Dharan Sunsari, Nepal
Chemistry/Narcotics Section
(2079 B.S.)
DRUGS

Email:-nppodharan_fsl@nepalpolice.gov.np
rpfsldharan@gmail.com
CUG :- 9852090266
Nepal Police Province Office
Forensic Science Unit
Dharan Sunsari, Nepal
Toxicology Section
(2073 B.S.)

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय
पूर्व क्षेत्रीय प्रहरी बिधी विज्ञान प्रयोगशाला
धरान,सुनसरी

ULTRAVIOLET
RADIATION

303
Physics Unit
Ballistics Unit

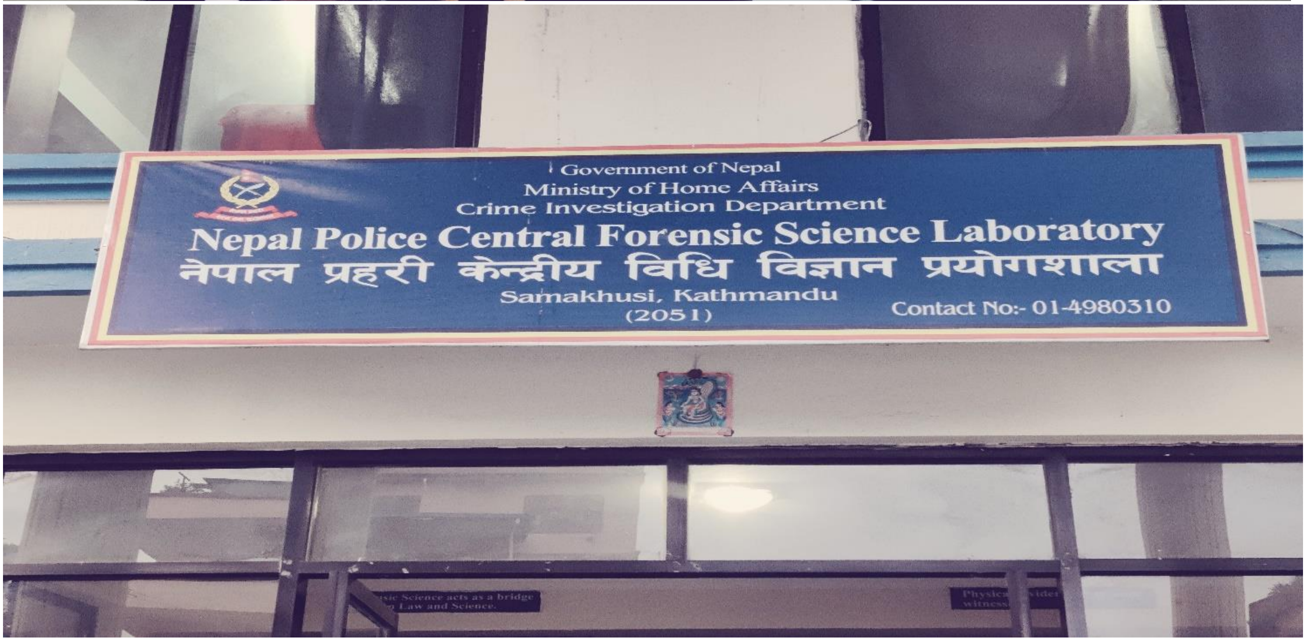
Government of Nepal
Ministry of Home Affairs
Crime Investigation Department
Nepal Police Central Forensic Science Laboratory
नेपाल प्रहरी केन्द्रीय विधि विज्ञान प्रयोगशाला
Samakhusi, Kathmandu
(2051)
Contact No:- 01-4980310

प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशाला

FORENSIC

अनुसूची २

प्रयोगशाला स्थापना/ स्तरोन्नतीको लागि आवश्यक पुर्वाधार, जनशक्ति, उपकरण तथा रसायनहरुको विवरण

१. प्रयोगशाला भवन, प्राङ्गण (Block Pavement) तथा पार्किंग स्थल, मूल गेट, कम्पाउण्ड पर्खाल: (विष विज्ञान शाखा र रसायन/ लागू औषध शाखाको लागि)

बिष विज्ञान शाखाको लागि	रसायन / लागू औषध शाखा लागि	प्रशासन तथा आर्थिक प्रशासन शाखाको लागि
फ्लोरिंग-फर्निशिंग युक्त कोठाहरू प्रयोगशालालाई आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण Layout सहित		
AC जडान: कम्तीमा ल्याब र उपकरण रहेको कोठाहरूमा		
टोक्सिकोलोजी ल्याब कोठा -१ (३० x २०)	लागू औषध ल्याब कोठा -१ (३० x २०)	प्रयोगशाला प्रमुख कक्ष -१
भिषेरा राख्न कोल्ड चेम्बर -१ (३०÷ x २०÷ x १५÷)	सबुद प्रमाण नमूना भण्डारण कोठा -१ (१५÷ x १५÷)	आर्थिक प्रशासन कोठा
सबुद प्रमाण नमूना भण्डारण कोठा -१(१५÷ x १५÷)	उपकरण कोठा (२० x २०)	स्टोर कक्ष
भिसेरा कटिंग कोठा - १ (२०÷ x २०÷)	रसायन भण्डार कक्ष-१ (१५ x १५)	अभिलेख कोठा (आर्थिक प्रशासन)
उपकरण कोठा (२० x २०)	Report generation room –१ (१५'x १२')	प्रशासन कोठा
रसायन भण्डार कक्ष (१५ x १५)	अभिलेख कक्ष (केस फाईल राख्न) (१५ x १५)	अभिलेख कोठा (प्रशासन)
Report generation room –१ (१५'x १२')	इन्चार्ज कोठा -१	मूल दर्ता चलानी
अभिलेख कक्ष (केस फाईल राख्न) (१५÷ x १५÷)	रा.प.तृ.-१	रा.प. अनं प्र-१
इन्चार्ज कोठा -१	रा.प. अनं प्र-१	रा.प. अनं द्वि १- कोठा
रा.प.तृ.-१	रा.प. अनं द्वि १- कोठा	बैठक कोठा
रा.प. अनं प्र-१	आन्तरिक दर्ता चलानी कोठा -१ (१२÷ x १२÷	प्रतिक्षालय कोठा
रा.प. अनं द्वि १- कोठा	चेंजिंग कोठा -१	चेंजिंग कोठा -१
स्नान तथा शौचालय (Ablution & sanitizing room) (महिला-पुरुष)	स्नान तथा शौचालय (Ablution & sanitizing room)	स्नान तथा शौचालय (Ablution & sanitizing room)
आन्तरिक दर्ता चलानी कोठा -१ (१२÷ x १२÷		ब्यारेक/ कर्मचारी आवास
चेंजिंग कोठा -१		प्रयोगशाला प्रमुख कक्ष -१
Library कोठा		

Incinerator **कोठा**
ड्युटी कोठा
जेनेरटर कोठा
प्रयोगशाला मूल गेट तथा Boundary wall
पार्किंग स्थल (शेड)
क्याफ्टेरिया / क्यान्टिन (कर्मचारी मेश)
• कर्मचारी आवास • Safety / Security Approach (सुरक्षात्मक पूर्वाधार) : • विद्युत आपूर्ति तथा भार क्षमताः भौतिक सबुतको उचित भण्डारण,भिसेरा तथा जैविक पदार्थको चिस्यानको निमित्त एवं प्रयोगशाला उपकरणको स्थायित्वको लागि प्रयोगशालाकै स्वामित्व हुने गरी २४ घण्टा ३ phase विद्युत आपूर्तिको सुनिस्चितता हुनु पर्ने। • पानी आपूर्ति : प्रयोगशाला प्रयोजनको लागि यथेष्ट पानी आवश्यक पर्ने हुनाले स्थायी रूपमा डीप बोरिंग गरी filtration plant (प्रशोधन प्लान्ट) सहित को पानीको व्यवस्था हुनु पर्ने। • आकष्मिक रूपमा हुन सक्ने Acid Burn वा Chemical Burn बाट प्रयोगशालाका कर्मचारीहरुलाई जोगाउन प्रयोगशालामा आधुनिक Ablution Room (Automatic नुहाउने / पखाल्ने Shower सहित) को व्यवस्था हुनु पर्ने । • Emergency Exit को लागि भवनसंग जोडिएको भ-याङ (Metal Stair) आवस्यक रहेको । • अत्याधिक प्रज्वलनशील, कडा अम्लीय (Acidic) तथा क्षारीय (Basic) रसायनहरुको सुरक्षित ओसार पसारको लागि प्रयोगशालामा Lift को आवस्यक रहेको। • Incinerator: प्रदेश स्थित मातहत प्रयोगशालामा भौतिक सबुदको रूपमा प्राप्त हुने विभिन्न जैविक पदार्थ तथा प्रयोगशालामा प्रयोग भएका विभिन्न रसायनहरूको उचित विसर्जनको लागी Incinerator को आवश्यक व्यवस्था हुन जरुरी रहेको। • AC जडानः प्रयोगशालामा हुन सक्ने स्वास्थ्य सम्बन्धी जोखिम कम गर्न र प्रयोगशालामा प्रयोग हुने रसायनलाई लामो समय सम्म सुरक्षित राख्न प्रयोगशाला कोठालाई वातानुकूलित (Air Conditioned) बनाई राख्नु पर्ने। • Cold Chamber: नया खोलिने प्रयोगशालाको लागि परीक्षण पश्चात् बाँकि रहेका नमूना सुरक्षित राख्न,नमूना लामो समय सम्म नबिग्रने गरी सुरक्षित राख्न, Viscera भण्डारण व्यवस्थापन गर्न सहज गर्नको निमित्त कोल्ड च्याम्बरको व्यवस्था गरीनु पर्ने। • प्रयोगशालाका कक्षहरूमा Smoke Detector, Water Hydran, Chemical Hood जस्ता उपकरण हरू आवश्यक रहेको

२. फर्निचरः प्रयोगशालामा नियमित कार्य संचालनार्थ आवश्यक

SN	Furniture	In - Charge room	2 IC Room	Narcotics	Toxicology	Admin	Account	Reception	Meeting/ Training Hall	Total
1	**Table**	1	2	8	10	4	3	3	4	35
2	**Chair**	8	6	10	12	4	4	3	10	57
3	**Cupboard**	1	2	2	2	1	2	1	-	11
4	**Tea Table**	1	2	1	1	-	-	-	-	5
5	**File Cabinet**	1	1	1	1	1	1	1	-	7
6	**Computer Table**	1	2	1	1	1	1	1	-	8

३. कम्प्युटर तथा अन्य सामानहरूः- प्रयोगशालाको प्रशासनिक एवं परीक्षण प्रतिवेदन तयारीमा आवश्यक पर्ने कम्प्युटर तथा अन्य सामानहरूको

SN	PC& Accessories	In - Charge room	2 IC Room	Insp	Admin	Account	Narcotics	Toxicology	Total
1	**Personal Computer with UPS**	**1**	**2**	**4**	**1**	**1**	**1**	**1**	**11**
2	**Multifunction Xerox Machine**	**-**	**-**		**1**	**-**	**-**	**-**	**1**
3	**Printer**	**1**	**2**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**8**
4	**Scanner**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**7**
5	**Laptop**	**1**	**-**		**-**	**-**	**-**	**-**	**1**
6	**Projector**	**1**	**-**		**-**	**-**	**-**	**-**	**1**

नोट: बिधि विज्ञानका उल्लेखित शाखाहरु बाहेक अन्य शाखाहरु खोल्दा सोहि अनुसार भौतिक संरचना कोठा चाहिने हुन्छ

४. सवारी साधनः कार्यालयको काममा सहजता ल्याउनको निमित्त

विवरण	प्रयोजन	संख्या
पिक अप भ्यान	कार्यालय	१
पिक अप भ्यान	कार्यालय प्रमुख	१
मोटरसाईकल	कार्यालय	२
साईकल	कार्यालय	२

५. वैज्ञानिक उपकरणहरुको सुची:

	Toxicology unit		**Chemistry / Narcotics Unit**	
SN	**Instruments**	**Nos**	**Instruments**	**Nos**
1.	Fuming Hood (Bio Safety)	1	Fuming Hood (Bio Safety)	1
2.	Gas Chromatograph Mass Spectrometer-Head Space (GCMSHS)	1	Gas Chromatograph Mass Spectrometer-Head Space (GCMSHS)	1
3.	Cold Chamber	1	Melting Point Apparatus	1
4.	Electrical Incinerator	1	Electrical TLC Sprayer	1
5.	Rotary Shaker Manual	1	UV Chamber	1
6.	Electrical TLC Sprayer	1	Centrifuge Machine	1
7.	UV Chamber	1	Manual Pipette Controller	1
8.	Centrifuge Machine	1	Electrical Distillation Set	1
9.	Manual Pipette Controller	1	Water Distillation Set	1
10.	Electrical Distillation Set	1	Hot Air Oven	1
11.	Water Distillation Set	1	Electronic Balance (Up to 500gm)	1
12.	Hot Air Oven	1	Electrical balance (0.000 digit)	1
13.	Electronic Balance (Up to 500gm)	1	Refrigerator	1
14.	Electrical balance (0.000 digit)	1	Vortex	1
15.	Refrigerator	1	pH meter (Electronic)	1
16.	Vortex	1	Water Bath	1
17.	pH meter (Electronic)	1	Ultra Sound Shaker	1
18.	Water Bath	1	Autoclave Machine	1

19.	Ultra Sound Shaker	1		
20.	Autoclave Machine	1		
21.	Generator			

LIST OF GLASSWARES & EQUIPMENT

S.N	GLASSWARES / EQUIPMENT	TOTAL	REMARKS
1	Air Displacement Pipette(10 µl)	2	
2	Air Displacement Pipette(50 µl)	2	
3	Air Displacement Pipette(100 µl)	2	
4	Air Displacement Pipette(1000 µl)	2	
5	Air Displacement Pipette(Adjustable up to 1000 µl)	2	
6	Alcohol Thermometer	2	
7	Atomizer with pump(50 ml)	4	
8	Atomizer with pump(100 ml)	4	
10	Beaker(50 ml)	15	
11	Beaker(100 ml)	15	
12	Beaker(250 ml)	15	
13	Beaker(500 ml)	15	
14	Boiling test tube-Borosilicate	90	
15	Bottle Dropper	90	
16	Buchner Flask & Funnel	12	
17	Bunsen Burner	12	
18	Burette 50 ml	8	
19	Capillary Tube	70	
20	Condenser set	4	
21	Conical Erlenmeyer Filtering Flask(50 ml) with Cork	60	
22	Conical Erlenmeyer Filtering Flask(100 ml) with Cork	60	
23	Conical Erlenmeyer Filtering Flask(250 ml) with Cork	60	
24	Conical Erlenmeyer Filtering Flask(500 ml) with Cork	45	
25	Conical Erlenmeyer Filtering Flask(1000 ml) with Cork	40	
26	Control Sample Vial with cap & Rack Stand	450	
27	Conway Flask	12	
28	Covet Flask	12	
29	Crucible & Cover	29	
30	Cuvette	30	
31	Dessicator	4	
32	Droppers Glass with Rubber	20	
33	Droppers Plastic	300	
34	Filter Holders/Clamp(Titration)	12	
35	Filter Paper	50	
36	Forceps	25	
37	Glass Funnel(50 ml) & Tripod Stand	12	
38	Glass Funnel(100 ml) & Tripod Stand	12	
39	Glass Funnel(250 ml) & Tripod Stand	16	
40	Glass Rod	15	
41	Glass Tube	15	
42	Glass Wash Bottle	25	
43	Graduated Cylinder(10 ml)	15	
44	Graduated Cylinder(25 ml)	15	

45	Graduated Cylinder(50 ml)	15	
46	Graduated Cylinder(100 ml)	15	
47	Graduated Cylinder(250 ml)	20	
48	Hard glass test Tube	60	
49	Manual centrifuging Machine	9	
50	Mortar & Pestle	9	
51	Petri Dish	34	
52	Pipette Sucker (Pipette Bulb)	15	
53	Porcelain Basin/Evaporating Disc(20 ml)	30	
54	Porcelain Basin/Evaporating Disc(50 ml)	50	
55	Porcelain Basin/Evaporating Disc(100 ml)	60	
56	Round Bottom Boiling Flask(50 ml)	12	
57	Round Bottom Boiling Flask(100 ml)	12	
58	Round Bottom Boiling Flask(250 ml)	12	
59	Scissors	25	
60	Separating Funnel(100 ml)	12	
61	Separating Funnel(250 ml)	12	
62	Separating Funnel(500 ml)	14	
63	Slides	32	
64	Spatula	30	
65	Specific Gravity Bottle	25	
66	Syringes	225	
67	Test tube holder	15	
68	Test tube(10 ml) & Rack	150	
69	Test tube(25 ml) & Rack	150	
70	Test tube(50 ml) & Rack	150	
71	TLC Plate Aluminium Foil	30	
72	TLC Plate Glass 20x20	4	
73	TLC Tank 10x10 x10with Lid (Twin Trough)	4	
74	TLC Tank 10x10x20 with Lid (Twin Trough)	20	
75	TLC Tank 20x10x20 with Lid (Twin Trough)	4	
76	Vials	700	
77	Volumetric Flask(10 ml)	15	
78	Volumetric Flask(20 ml)	15	
79	Volumetric Flask(50 ml)	15	
80	Volumetric Flask(100 ml)	15	
81	Volumetric Flask(500 ml)	12	
82	Volumetric Flask(1000 ml)	11	
83	Volumetric Pipette(1 ml)	15	
84	Volumetric Pipette(5 ml)	15	
85	Volumetric Pipette(10 ml)	15	
86	Volumetric Pipette(20 ml)	15	
87	Volumetric Pipette(25 ml)	15	
88	Watch Glass	20	
89	Weighing Bottles & Cap	40	
90	Whatman Filter Paper	500	
91	Whatman Syringe Filters(0.2 µm)	2000	

६. रसायनहरुको सुची :

List of Inorganic Chemicals			
I-1	**Aluminium Chloride**	**I-65**	**Platinic Chloride**
I-2	**Ammonia**	**I-66**	**Potassium Bromide**
I-3	**Ammonium Carbonate**	**I-67**	**Potassium Carbonate**
I-4	**Ammonium Chloride**	**I-68**	**Potassium Chlorate**
I-5	**Ammonium Hydroxide**	**I-69**	**Potassium Chloride**
I-6	**Ammonium Meta Vanadate**	**I-70**	**Potassium Chromate**
I-7	**Ammonium Molybdate**	**I-71**	**Potassium Cyanide**
I-8	**Ammonium Nitrate**	**I-72**	**Potassium Dichromate**
I-9	**Ammonium Nitrite**	**I-73**	**Potassium Dihydrogen Phosphate**
I-10	**Ammonium Oxalate**	**I-74**	**Potassium Ferricyanide**
I-11	**Ammonium Peroxodisulfate**	**I-75**	**Potassium Ferrocyanide**
I-12	**Ammonium Persulphate**	**I-76**	**Potassium Hydroxide**
I-13	**Ammonium Sulphamate**	**I-77**	**Potassium Iodate**
I-14	**Ammonium Sulphate**	**I-78**	**Potassium Iodide**
I-15	**Ammonium Thiocyanate**	**I-79**	**Potassium Nitrate**
I-16	**Barium Carbonate**	**I-80**	**Potassium Oxalate**
I-17	**Barium Chloride**	**I-81**	**Potassium Perchlorate**
I-18	**Barium Nitrate**	**I-82**	**Potassium Permanganate**
I-19	**Bismuth (Iii) Nitrate**	**I-83**	**Potassium Persulfate**
I-20	**Bismuth Subnitrate**	**I-84**	**Potassium Pyro Antimonate**
I-21	**Boric Acid**	**I-85**	**Potassium Sodium Tartrate Tetrahydrate**
I-22	**Bromine Water**	**I-86**	**Potassium Thiocyanate**
I-23	**Cadmium Chloride**	**I-87**	**Selenious Acid**
I-24	**Cadmium Sulphate**	**I-88**	**Serium Sulphate Hydrate**
I-25	**Calcium Carbonate**	**I-89**	**Silica Gel Blue (Cica Reagent)**
I-26	**Calcium Chloride**	**I-90**	**Silica Gel Powder**
I-27	**Calcium Chloro Hypochlorite**	**I-91**	**Silver Nitrate**
I-28	**Calcium Hydroxide**	**I-92**	**Silver Oxide**
I-29	**Calcium Oxide**	**I-93**	**Sodium Azide**
I-30	**Carbon Disulphide**	**I-93 (i)**	**Sodium Bicarbonate**
I-31	**Chloral Hydrate**	**I-94**	**Sodium Bisulphate**
I-32	**Chromium Trioxide**	**I-95**	**Sodium Bisulphite**
I-33	**Chromyl Chloride**	**I-96**	**Sodium Bitartrate**
I-34	**Cobalt Thiocyanate**	**I-97**	**Sodium Carbonate**
I-35	**Cobalt(Ii) Chloride**	**I-98**	**Sodium Chloride**
I-36	**Cobalt(Ii) Nitrate**	**I-99**	**Sodium Cobalti Nitrate**
I-37	**Cu Turnings**	**I-100**	**Sodium Dihydrogen Orthophosphate**
I-38	**Cupper Sulphate**	**I-101**	**Sodium Dithionite**
I-38 (i)	**Cupric Oxide**	**I-102**	**Sodium Fluoride**
I-39	**D.P.X Mountant**	**I-103**	**Sodium Hydroxide**

I-40	Disodium Hydrogen Phosphate	I-104	Sodium Metal
I-41	Ferric Chloride	I-105	Sodium Molybdate
I-42	Ferric Sulphate	I-106	Sodium Nitrate
I-43	Ferrous Sulphate	I-107	Sodium Nitrite
I-44	Ferrous Sulphide	I-108	Sodium Nitruprusside
I-45	Hydrochloric Acid	I-109	Sodium Phosphate
I-46	Hydrogen Peroxide	I-110	Sodium Sulphate
I-47	Hydroxyl Ammonium Chloride	I-111	Sodium Sulphide
I-48	Iodine	I-112	Sodium Sulphite
I-49	Lithium Hydroxide	I-113	Sodium Thiosulphate
I-50	Magnesium Chloride	I-114	Sodium Tungstate
I-51	Manganese (Ii) Sulphate	I-115	Stannous Chloride
I-52	Manganese Dioxide	I-116	Strontium Chloride
I-53	Mercuric Bromide	I-117	Strontium Nitrate
I-54	Mercuric Nitrate	I-118	Sulphamic Acid
I-55	Mercuric Oxide	I-119	Sulphur Powder
I-56	Mercuric Sulphate	I-120	Sulphuric Acid
I-57	Mercury(Ii) Chloride	I-121	Sulphurous Acid
I-58	Molybdic Acid	I-122	Tetramethyl Ammonium Hydroxide
I-59	Nickel Sulphate	I-123	Tin (Ii) Chloride
I-60	Nickle Nitrate	I-124	Vanadium Pentoxide
I-61	Nitric Acid	I-125	Zinc Chloride
I-62	Orthophosphoric Acid	I-126	Zinc Dust
I-63	Palladium Chloride	I-127	Zinc Metal / Granules
I-64	Perchloric Acid	I-128	Zinc Sulphate

List of Organic Chemicals

O-1	1,2-Dichloro Ethane	O-91	Hexane -1- Sulphonic Acid
O-2	1,10-Phenanthroline Monohydrate	O-92	Hydroquinone
O-3	1,3-Dinitrobenzene	O-93	Hydrosyanic Acid
O-4	1,4-Dioxan	O-94	Hydroxylamine Hydrochloride
O-5	1-Amino-2-Napthol-4-Sulphonic Acid	O-95	Indigo
O-6	1-Napthol	O-96	Indole
O-7	1-Nepthylamine	O-97	Isooctane
O-8	2-Methyl Propan-1-Ol (Isobutyl Alcohol)	O-98	Isopropyl Ether
O-9	2,3,5-Triphenyl Tetrazolium Chloride	O-99	Isopropylamine
O-10	2,4-Dinitro Phenyl Hydrazine	O-100	J-Acid
O-11	4-Amino Phenol	O-101	Lactose Monohydrate
O-12	4-Dimethyl Amino Benzaldehyde	O-102	Lead Acetate
O-13	4-Nitrophenol Indicator	O-103	Magneson-I

O-14	**Acetaldehyde**	**O-104**	**Magneson-Ii**
O-15	**Acetic Acid (Glacial)**	**O-105**	**Malachite Green**
O-16	**Acetic Anhydride**	**O-106**	**Malonic Acid**
O-17	**Acetone**	**O-107**	**Maltose**
O-18	**Acetonitrile**	**O-108**	**Methanol**
O-19	**Agarose/Agar**	**O-109**	**Methyl Red Indicator**
O-20	**Alizarin**	**O-110**	**Methylene Blue Indicator**
O-21	**Aluminon**	**O-111**	**Morin**
O-22	**Amido Black**	**O-112**	**Murexide Indicator**
O-23	**Ammonium Acetate**	**O-113**	**N,O-Bis-Trimethylsilylactamide(Bsa)**
O-24	**Ammonium Oxalate**	**O-114**	**Napthalene**
O-25	**Amyl Acetate Iso**	**O-115**	**N-Butyl Acetate**
O-26	**Amyl Alcohol**	**O-116**	**N-Butyl Ether**
O-27	**Aniline**	**O-117**	**N-Heptane**
O-28	**Aniline Sulphate**	**O-118**	**N-Hexylamine**
O-29	**Anthracene**	**O-119**	**Ninhydrin**
O-30	**Anthrone**	**O-120**	**Nitrobenzene**
O-31	**Ascorbic Acid**	**O-121**	**N-Methyl-N-Trimethylsilyltrifluroacetamide(Mstfa)**
O-32	**Benedict's Solution**	**O-122**	**N,N-Dimethyl Formamide**
O-33	**Benzene**	**O-123**	**N-Tetracosane**
O-34	**Benzidine**	**O-124**	**N-Tetradecane**
O-35	**Benzoin**	**O-125**	**O-Dianisidine Tetrazotized**
O-36	**Benzoyl Chloride**	**O-126**	**Orcinol**
O-37	**Benzyl Alcohol**	**O-127**	**O-Tolidine Reagent**
O-38	**Beta Napthol**	**O-128**	**Oxalic Acid**
O-39	**Bromo Phenol Indicator**	**O-129**	**P-Amino Dietylamine**
O-40	**Brucine**	**O-130**	**P-Amino Dietylaniline**
O-41	**Brucine Sulphate**	**O-131**	**P-Amino Dimetylaniline**
O-42	**Butanol**	**O-132**	**Paraffin Wax**
O-43	**Butyraldehyde (Butanal)**	**O-133**	**Paraldehyde**
O-44	**Carbon Tetra Chloride**	**O-134**	**P-Dimethyl Benzaldehyde**
O-45	**Carboxalic Acid**	**O-135**	**Petroleum Ether**
O-46	**Charcoal Activated**	**O-136**	**Phenol (Carbolic Acid)**
O-47	**Chloranil**	**O-137**	**Phenolpthalein**
O-48	**Chloroform**	**O-137(i)**	**Pholoroglucinol**
O-49	**Chromotropic Acid**	**O-138**	**Phosphomolybdic Acid**
O-50	**Citric Acid**	**O-139**	**Picric Acid**

O-51	**Cobalt Acetate**	**O-140**	**P-Nitroaniline**
O-52	**Congo Red-2**	**O-141**	**P-Nitrophenol**
O-53	**Cresol**	**O-142**	**Propan-1-Ol**
O-54	**Cupric Acetate**	**O-142(i)**	**Propan-2-Ol**
O-55	**Cyclohexane**	**O-143**	**Propionic Acid**
O-55(i)	**Cyclohexanone**	**O-144**	**Pthalic Acid**
O-56	**Dextrose**	**O-145**	**Pyridine**
O-57	**Dichloromethane**	**O-146**	**Pyruvic Acid**
O-58	**Diethylamine**	**O-147**	**Quinalizarin**
O-59	**Dietylether**	**O-148**	**Resorcinol**
O-60	**Diisopropyl Ether**	**O-149**	**Resorcinol Blue**
O-61	**Dimethyl Formamide**	**O-150**	**Rhodamine B**
O-62	**Diphenyl Amine**	**O-151**	**Rhodizonic Acid**
O-63	**Diphenyl Carbazide**	**O-152**	**Saffranine**
O-64	**Diphenyl Carbazone**	**O-153**	**Salicylic Acid**
O-65	**Dipicrylamine**	**O-154**	**Sodium Acetate**
O-66	**Dithizone**	**O-155**	**Sodium Alpha Napthyl Phosphate**
O-67	**Eosine Yellowish**	**O-156**	**Sodium Rhodizonate**
O-68	**Erochrome Black T**	**O-157**	**Starch**
O-69	**Erythrosine**	**O-158**	**Strontium Rhodizonate**
O-70	**Ethanol**	**O-159**	**Strychnine**
O-71	**Ethanolamine**	**O-160**	**Sucrose**
O-72	**Ethyl Acetate**	**O-161**	**Sulphanilic Acid**
O-73	**Ethyl Methyl Ketone (Butan-2-One)**	**O-162**	**Tartaric Acid**
O-74	**Ethylene Diamine**	**O-163**	**Tetracosane**
O-75	**Ethylene Diamine Dihydrochloride**	**O-164**	**Tetrazolium Salt**
O-76	**Ethylene Diamine Tetra Acetic Acid**	**O-165**	**Thioacetamide**
O-77	**Fast Blue B**	**O-166**	**Thymol Crystal**
O-78	**Fast Corinth V Salt**	**O-166(i)**	**Thymolpthalein**
O-79	**Fehling Solution 1-2**	**O-167**	**Toluene**
O-80	**Fluorescein**	**O-168**	**Trichloro Ethylene**
O-81	**Formaldehyde**	**O-169**	**Triethylamine**
O-82	**Formic Acid**	**O-170**	**Trifluoroacetic Acid**
O-83	**Fructose**	**O-171**	**Turpentine**
O-84	**Fuchsin**	**O-172**	**Uranyl Acetate**
O-85	**Furfural Solution**	**O-173**	**Uranyl Zinc Acetate**
O-86	**Galactose**	**O-174**	**Urea**
O-87	**Gention Violet Alcoholic**	**O-175**	**Vanillin**

O-88	**Glucose**	**O-176**	**Xylene**
O-89	**Glycol**	**O-177**	**Zinc Acetate**
O-90	**Hexane**		

अनुसूची-३

विधि विज्ञान प्रयोगशाला, कास्की, पोखरा (प्रस्तावित संरचना एवं आवश्यक दरबन्दी)